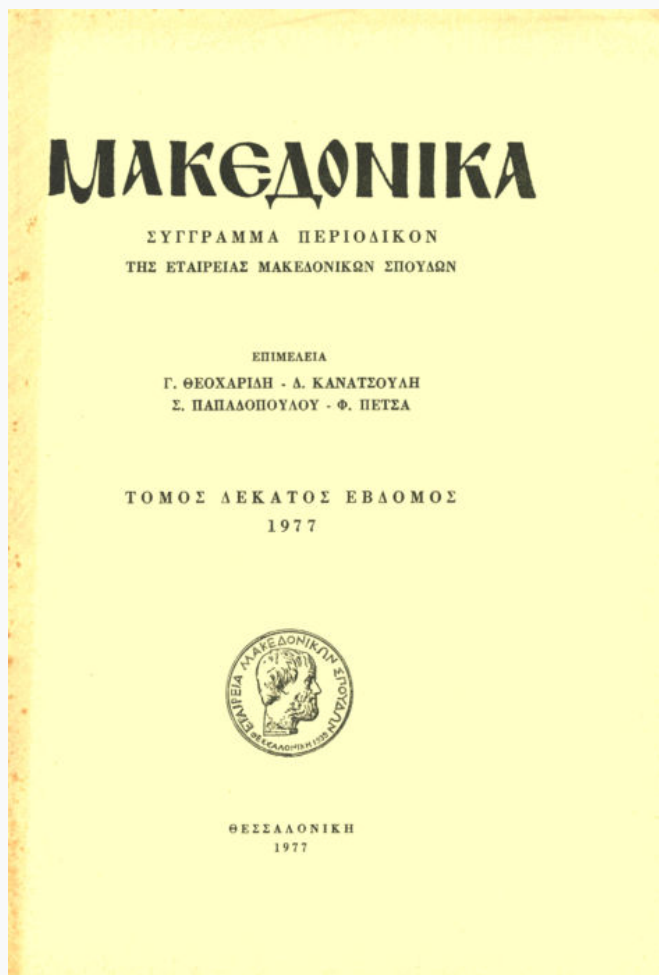

Μακεδονικά

Τόμ. 17, Αρ. 1 (1977)

Ιστορικές έρευνες έξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης

Αποστ. Ε. Βακαλόπουλος

doi: [10.12681/makedonika.360](https://doi.org/10.12681/makedonika.360)

Copyright © 2014, Αποστ. Ε. Βακαλόπουλος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Βακαλόπουλος Α. Ε. (1977). Ιστορικές έρευνες έξω από τα τείχη της Θεσσαλονίκης. *Μακεδονικά*, 17(1), 1-39.
<https://doi.org/10.12681/makedonika.360>

ΙΣΤΟΡΙΚΕΣ ΕΡΕΥΝΕΣ ΕΞΩ ΑΠΟ ΤΑ ΤΕΙΧΗ ΤΗΣ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ

Ἡ προσοχή τῶν ἐρευνητῶν, ἱστορικῶν καὶ ἀρχαιολόγων, ἔχει στραφεῖ ὡς σήμερα κυρίως στὴν ἀνεύρεση νέων στοιχείων ποὺ ἀφοροῦν βυζαντινὰ μνημεῖα τῆς Θεσσαλονίκης ποὺ ἐξαφανίστηκαν κατὰ τὴ διάρκεια τῶν αἰώνων ἢ ποὺ σώθηκαν ὡς σήμερα ἀκέραια ἢ παραμορφωμένα μὲ πρόσθετες ἐπισκευές. Ἡ μελέτη μου αὐτὴ ἀφορᾷ τὴ διερεύνηση τῆς περιοχῆς τῆς ἔξω ἀπὸ τὸν περίβολο τῶν τειχῶν καὶ ἀναζητεῖ στοιχεία ποὺ θὰ μᾶς ἐπιτρέψουν ν' ἀναπαραστήσουμε ἐν μέρει τὴν εἰκόνα τοῦ φυσικοῦ καὶ θρησκευτικοῦ περιβάλλοντος αὐτῆς κατὰ τὴ διάρκειά τῶν τελευταίων αἰώνων τοῦ Βυζαντίου καὶ κατὰ τὴν τουρκοκρατία.

1. Ὅποιος ἀπὸ τοὺς ταξιδιωτὲς καὶ ἐπισκέπτες τῆς προπολεμικῆς Θεσσαλονίκης ἔβλεπε τοὺς γυμνοὺς λόφους ποὺ ἐκτείνονταν πρὸς Α τῆς πόλης ὡς τὸν Χορτιάτη, δὲν θὰ μπορούσε ποτὲ νὰ φανταστεῖ τὴν ὁμορφιά τοῦ φυσικοῦ τῆς περιβάλλοντος κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους. Ἐχομε ὅμως τὴ θαυμάσια διεξοδικὴ περιγραφή τοῦ Ἰωάννη Καμινιάτη, ὁ ὁποῖος, προτοῦ ἱστορήσει τὴν τραγικὴ τύχη τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴν κατάληψη καὶ τὴ λεηλασία τῆς ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς πειρατὲς ἓνα ἡρεμο θερμὸ πρωινὸ τοῦ Αὐγούστου τοῦ 904, μᾶς δίνει μιὰ ὥραία καὶ εἰδυλλιακὴ εἰκόνα τῆς μὲ τίς φυσικὰς καλλονές τῆς. Οὐσιαστικὰ ὁ Καμινιάτης, πρᾶγμα πολὺ συνηθισμένο στοὺς Βυζαντινοὺς, κάνει τὸ ἐγκώμιο τῆς πόλης. «Καὶ στὶς δύο πλευρὲς αὐτοῦ τοῦ βουνοῦ (δηλ. τοῦ Χορτιάτη), γράφει, καὶ πρὸς Ν καὶ Β ἀπλώνονται πεδιάδες βατὲς καὶ χρήσιμες, ποὺ χαρίζουν στοὺς κατοίκους τῆς πόλης κάθε τι ποὺ μπορεῖ νὰ τοὺς κάνει νὰ καλοζήσουν. Ἀπὸ τίς δύο αὐτὲς πεδιάδες πόσο πανέμορφη καὶ εὐχάριστη εἶναι ἐκείνη ποὺ βρίσκεται Ν τοῦ βουνοῦ καὶ Α τῆς πόλης! Εἶναι στολισμένη μὲ πυκνὰ δέντρα, μὲ διαφόρων εἰδῶν κήπους καὶ μὲ ἀφθονα νερά, ποὺ ἔρχονται ἄλλα ἀπὸ πηγὲς κὶ ἄλλα ἀπὸ ποτάμια, νερά ποὺ χαρίζουν στὴν πεδιάδα τὴν πυκνὴ βλάστηση καὶ κατόπιν χύνονται στὴ θάλασσα. Ἀμπέλια φυτεμένα τὸ ἓνα κοντὰ στὸ ἄλλο στεφανώνουν τὰ χωράφια καὶ μὲ τὴν ἀφθονία τῶν καρπῶν τοὺς εὐφραίνουν τὸ μάτι τοῦ φιλόκαλου θεατῆ. Πολλὰ καὶ πυκνὰ μοναστήρια, ποὺ βρίσκονται στὶς πλαγιὰς τοῦ βουνοῦ καὶ στὸ ὑπόλοιπο μέρος τοῦ τόπου, κτισμένα σὲ τερπνότητες θέσεις, εἶναι πάντα ἓνα καινούργιο καὶ εὐχάριστο θέαμα γιὰ τοὺς ὁδοιπόρους καὶ γι' αὐτοὺς ἀκόμη τοὺς πολίτες»¹ — θέαμα ποὺ ἔχει

1. Ἰωάννου κληρικοῦ καὶ κουβουκλεισίου τοῦ Καμινιά-

βέβαια ἐξαφανιστῇ γιὰ πάντα. Στὸ βίο μάλιστα τῆς Ἀγίας Θεοδώρας ἀναφέρεται ὅτι μερικοὶ μοναχοὶ κατοικοῦσαν σὲ σπηλιεὶς καὶ βαθυλόωματα τῶν λόφων, «τῶν ἐγγιστὰ κειμένων τῆς περιφανοῦς ἡμῶν πόλεως»¹.

Ἐπίσης ὥραία εἶναι καὶ ἡ ἄλλη πεδιάδα ποὺ ἐκτείνεται πέρα ἀπὸ τὰ δυτικὰ τεῖχη, πρὸς τὴ Βέροια, «ἀπ' αὐτοῦ τοῦ τεύχους τῆς Ἐκβολῆς». Κι ἐδῶ ἐμπρὸς μας προβάλλει ἓνα τοπογραφικὸ πρόβλημα: τί ἦταν αὐτὴ ἡ «Ἐκβολή» ἢ ὁ «Ἐκβολος», λέξι πού τόσο στὸ κείμενο τοῦ Καμινιάτη, στὴν ἔκδοση τῆς Βόννης, ὅσο καὶ στὴν πρόσφατη ἔκδοση τῆς G. Böhlig, γράφεται σὰν κύριο ὄνομα, δηλαδὴ μὲ κεφαλαῖο Σ. Στὸν πίνακα τῶν κύριων ὀνομάτων τῶν παραπάνω ἐκδόσεων ἐρμηνεύεται μὲ τὶς λέξεις: Sinus prope Thessalonicam, δηλαδὴ κόλπος κοντὰ στὴ Θεσσαλονίκη, ἐνῶ, κατὰ τὴ γνώμη μου, δηλώνει τὸ σημεῖο, ὅπου καταλήγει πρὸς Ν τὸ δυτικὸ τεῖχος καὶ ἀπ' ἐκεῖ ἀρχίζει ἡ προέκταση, ἡ γλώσσα τῆς γῆς ποὺ προχωρεῖ μέσα στὴ θάλασσα καὶ ἡ ὁποία εἶχε σχηματιστεῖ φαίνεται ἀπὸ τοὺς δυνατοὺς βόρειους ἀνέμους, κυρίως ἀπὸ τὸν Βαρδάρη. Αὐτὴ ἡ Ἐκβολή πού φαίνεται νὰ ἦταν τειχισμένη, ἂν πάρουμε κατὰ λέξιν τὴν ἔννοια «τεῖχος τῆς Ἐκβολῆς», πρέπει νὰ ἦταν τὸ λεγόμενο ἀργότερα Τζερέμπουλον². Πρὸς τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς ἐπαφῆς τοῦ δυτικοῦ τεύχους μὲ τὴν «Ἐκβολήν» πρέπει νὰ προσδιορίσουμε τὴ θέση Azarina πού μνημονεύει βενετικὸ ἐγγραφο τοῦ 1429³, γιὰ γράφει ὅτι ἀπὸ τὸ μέρος ἐκεῖνο τὰ πλοῖα διατρέχουν μεγάλο κίνδυνον· ἄρα ἡ θέση αὐτὴ βρισκόταν κοντὰ στὸ λιμάνι—θέση πού κανεὶς ὡς σήμερα δὲν ἐπιχειρεσε νὰ καθορίσει.

Ἡ περιοχὴ ἔξω ἀπὸ τὸ δυτικὸ τεῖχος ἔχει καὶ αὐτὴ πολλὰ νερά ἀπὸ τὰ ποτάμια τῆς, ἔχει κοντινὴ τὴν θάλασσα, καὶ στολίζεται μὲ ἀμπέλια, πυκνόφυλλα δένδρα καὶ περιβόλια, καθὼς μὲ οἰκήματα καὶ μὲ πολλὰς ἱερὰς μονές. Στὶς περισσότερες ἀπ' αὐτὰς μένουν ἀμύπολλοι μοναχοὶ «ποὺ ἀσκοῦνται σὲ κάθε εἶδος ἀρετῆς καὶ ζοῦν μόνο γιὰ τὸν θεό, πρὸς τὸν ὁποῖο καὶ σπεύδουν νὰ τὸν συναντήσουν»⁴. Ὅπως βλέπουμε, ἡ περιοχὴ γύρω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη παρουσιάζεται σὰν ἓνα δεύτερο Ἅγιον Ὄρος, θὰ ἔλεγε κανεὶς, συμφωνώντας μὲ τὴν παρομοίωση ποὺ κάνει ὁ Μιχαὴλ Χατζῆ Ἰωάννου, ποὺ ἔζησε στὴν πόλιν κατὰ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ ἔγραψε στὰ 1880 τὴν πρώτη ἱστορικὴ τοπογραφία τῆς, τὴν «Ἀστυγραφία» τῆς.

τ ο υ εἰς τὴν ἑλωσιν τῆς τῆς Θεσσαλονίκης, ἔκδ. G. Böhlig, Βερολίνο-Ἐδιμβούργο 1973, σ. 7.

1. Bischof Arsenij, Leben der Hl. Theodora von Thessalonike, σ. 35, 59. Βλ. καὶ Π. Παπαγεωργίου, Zur Vita der Hl. Theodora von Thessalonike, BZ 10 (1901) 150.

2. Καμινιάτης, ἔκδ. Βόννης, σ. 939· ἔκδ. Böhlig, σ. 69.

3. Κωνστ. Δ. Μέρτζιου, Μνημεῖα μακεδονικῆς ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 75.

4. Καμινιάτης, ἔκδ. Böhlig, σ. 8.

Μπορεῖ νὰ ὑπάρχει κάποια ὑπερβολή στὴν περιγραφὴ τοῦ Καμινιάτη, ἀλλὰ πάντως φαίνεται νὰ ἐκφράζει τὴν πραγματικότητα τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος κατὰ τὸν 10ο αἰ. Ὑπερβολικὴ ὅμως εἶναι, ὅπως εἶναι ἐπόμενο νὰ τὸ περιμένει κανεὶς, ἡ περιγραφὴ τοῦ Τούρκου περιηγητῆ Ἑβλιά Τσελεμπί, ποὺ πέρασε ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη κατὰ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰ. καὶ ὁ ὁποῖος λέγει ὅτι ἀπὸ τὶς πεδιάδες Α καὶ Δ τῆς Θεσσαλονίκης παράγονται «τόσα παντοειδῆ δημητριακὰ ὅσα ἐξ ὅλης τῆς γῆς μόνον εἰς τὰς πεδιάδας τῆς Συρίας καὶ τοῦ Χωράν». Καὶ συνεχίζει ἐξυμνώντας ἀκόμη τοὺς παραδεισένιους κήπους τῆς, τὰ περιβόλια καὶ τὰ ἀμπέλια καὶ ἀπαριθμώντας τὰ ποικίλα προϊόντα τῆς, δημητριακὰ, λαχανικὰ καὶ ὀπωρικὰ¹.

Πάντως ἀκόμη ὡς σήμερα θυμοῦνται οἱ παλιοὶ Θεσσαλονικεῖς τοὺς μπαξέδες, τοὺς λαχανόκηπους καὶ τὰ περιβόλια ποὺ ὑπῆρχαν στὴν περιοχὴ αὐτὴ ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια, ἀνάμεσα στὰ ὁποῖα περνοῦσε ἡ σιδηροδρομικὴ γραμμὴ Θεσσαλονίκης-Ἀθῆνας. Ὀνομαστὴ ἡ περιοχὴ τοῦ Χατζῆ Μπαχτσέ.

Οἱ μονὲς αὐτὲς τόσο έξω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, ὅσο καὶ μέσα σ' αὐτὴ θὰ εἶχαν καὶ τὰ κτήματά τους, γιὰ τὰ ὁποῖα ἐλάχιστες μόνον πληροφορίες ἔχουμε, συγκεκριμένα μόνο γιὰ τὴ μονὴ Χορταίτου, γιὰ τὴν ὁποία θὰ μιλήσουμε παρακάτω. Γιὰ μιὰ γνωστὴ μονὴ τῆς Θεσσαλονίκης, τὴ μονὴ Βλατάδων, ὁ καθηγητὴς κ. Μιχ. Σλίνης καὶ παλαιὸς συμφοιτητὴς μου, μοῦ ἀνακοίνωσε ὅτι μέσα στὸ χωριό του Δρυμὸς (Δρυμῆγκλαβα) ὑπῆρχε ἓνα μέρος μὲ μερικὰ οἰκήματα ποὺ ὀνομαζόταν «Μετόχι» τῆς παραπάνω μονῆς.

2. Τί ἀπέγινε ὅμως ἡ πυκνόφυτη καὶ εἰδωλλιακὴ αὐτὴ περιοχὴ καὶ τὰ μνημονεύμενα στὸ κείμενο τοῦ Καμινιάτη θρησκευτικὰ μνημεῖα κατὰ τοὺς τελευταίους βυζαντινοὺς αἰῶνες καὶ στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας; Ἄν προστρέξουμε σὲ μητροπολιτικὸ ἐγγραφο τῶν μέσων τῆς τουρκοκρατίας καὶ συγκεκριμένα τοῦ δευτέρου μισοῦ τοῦ 17ου αἰ., θὰ πάρουμε μιὰ ἰδέα γιὰ τὴν τύχη τους. Θὰ ἰδοῦμε σ' αὐτὸ ὅτι ὁ τότε μητροπολίτης Θεσσαλονίκης Μελέτιος (1674-1680) παραχωρεῖ στὸν νέο Μέγαν Οἰκονόμον τῆς μητρόπολης Θεσσαλονίκης, ἄλλοτε σκευοφύλακα καὶ ἱερέα Ἰάκωβο (Γιακουμῆν), ἐφ' ὅρου ζωῆς, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ μιστὴ ἐνορία τοῦ Ἁγίου Ἀθανασίου, καὶ τὰ έξω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ἐορταζόμενα ἀγιάσματα τῆς Ἀγίας Κυριακῆς, Ἀγίας Σολομῆς, τοῦ Ἁγίου Παύλου καὶ τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς «ἐν τῇ Βαρδαρίφ» καὶ «ὅπου ἄλλο τύχου» μαζὶ μὲ τὰ ἔσοδά τους. Οἱ ἔρμημοι λόφοι καὶ τὰ ἀγιάσματα αὐτὰ ἦταν τὰ ἀπομεινάρια τῶν φυσικῶν καλλονῶν καὶ μιᾶς πλούσιας θρησκευτικῆς ζωῆς.

Τὰ τρία πρῶτα ἀγιάσματα βρίσκονταν, φαίνεται, έξω ἀπὸ τὰ ἀνατολικά

1. Ν. Μοσχόπουλου, Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὸν Ἑβλιά Τσελεμπί, ΕΕΒΣ 16 (1940) 358-359, 360-361.

τείχη τῆς Θεσσαλονίκης, ἐνῶ τὸ τελευταῖο ἔξω ἀπὸ τὰ δυτικά. Γιὰ τὰ ἀγίασματα τοῦ Ἀγ. Παύλου καὶ τῆς Ἀγίας Σολομονῆς δὲν ὑπάρχει βέβαια καμιά ἀμφιβολία, γιατί σώζονται ἀκόμη ὡς σήμερα. Γιὰ τῆς Ἀγίας Κυριακῆς ὅμως; Τὸ μόνο ἀποδεικτικὸ στοιχεῖο ποὺ μὲ πείθει ὅτι τὸ ἀγίασμα αὐτὸ βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὰ ἀνατολικά τείχη τῆς πόλης εἶναι ὅτι ἀναφέρεται πρῶτο, ἀκολουθεῖ τῆς Ἀγίας Σολομονῆς, τοῦ Ἀγ. Παύλου καὶ ἔπειτα τὸ γνωστὸ ὡς σήμερα ἀγίασμα τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς, τὸ ὁποῖο ὅμως ἀντιδιαστέλλεται ὡς πρὸς τὴ θέσιν ἀπὸ τὰ ἄλλα μὲ τὸν χαρακτηριστικὸ προσδιορισμὸ «τὸ ἐν τῷ Βαρδαρίῳ». Ἡ Ἀγία Παρασκευὴ εἶχε καὶ ἄλλα ἀγίασματα¹, συνολικὰ 4 ἢ 5 μέσα στὴν πόλιν καὶ στοὺς ἀγρούς, γράφει ὁ Χατζῆ Ἰωάννου². Σ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ μέσα στὴν πόλιν, κοντὰ στὴν Ἀχειροποίητο, ὁδὸς Μόδη 6, με σαφῆ τὰ ὑπολείμματα μεγάλου βυζαντινοῦ ναοῦ, εἶχα ἐντοπίσει τὸν ναὸ τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς³, ποὺ ὑποθέτω ὅτι ἔδωσε τὸ ὄνομά της στὴν Ἀχειροποίητο κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας⁴.

Ἡ παραχώρηση τῶν ἔξω τῆς Θεσσαλονίκης ἀγισμάτων σ' ἓνα κληρικὸ ἔναντι καταβολῆς ἐνὸς ποσοῦ ἐφ' ἧπαξ μὲ τὸ προνόμιο νὰ νέμεται τίς προσόδους τῶν, ἰδίως κατὰ τίς ἡμέρες τῶν ἑορτῶν τῶν ἀγίων, ἦταν ὁ μόνος συνηθισμένος τῆς ἐποχῆς ἐκείνης τρόπος νὰ συντηρηθοῦν καὶ διασωθοῦν τὰ ἱερὰ ἰδρύματα ἀπὸ τὸν κίνδυνο τοῦ ἐξαφανισμοῦ τους. Ἀλλωστε καὶ ὁ ἴδιος ὁ μητροπολίτης παραχωρεῖ στὸν ἱερέα Ἰάκωβο καὶ κάθε ἄλλο ἀγίασμα ποὺ ἦταν δυνατόν νὰ ὑπάρχει ἢ νὰ βρεθεῖ στὴν περιοχὴ τῆς Θεσσαλονίκης. Δὲν εἶναι ὀυσιόλογο, νομίζω, νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ ταχύτατη καταστροφή καὶ ἐξαφάνιση τῶν μνημείων αὐτῶν στὴν ὑπαιθρο ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη, ἂν σκεφθεῖ κανεὶς ὅτι καὶ μέσα στὴν ἴδια τὴν πόλιν πολλοὶ ναοὶ καὶ μονὲς εἶχαν καταστραφεῖ καὶ ἐρημωθεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βενετοκρατίας (1423-1430) ἐξαιτίας τῆς φυγῆς τῶν κατοίκων⁵ καὶ τῆς ἀδυναμίας τῶν ἄλλων κα-

1. Μιχαήλ Χατζῆ Ἰωάννου, Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης, ἥτοι τοπογραφικὴ περιγραφή τῆς Θεσσαλονίκης, Θεσσαλονίκη 1880, σ. 66.

2. Γιὰ τὰ ἀγίασματα βλ. Χατζῆ Ἰωάννου, ἔ.α., σ. 65. Τοῦ αὐτοῦ, Θερμαῖς ἦτοι περὶ Θεσσαλονίκης, Ἀθῆναι 1879, σ. 17.

3. Σὲ ἄλλο ὅμως ναὸ τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς (καὶ ὄχι στὸν παραπάνω ἐντοπισμένο ἀπὸ μὲνα, μὲ τὸν ὁποῖο συνδέονται καὶ ἐναρμονίζονται οἱ εἰδήσεις δύο βυζαντινῶν ἐγγράφων τοῦ 1432 καὶ 1452) ἔγινε προσπάθεια μὲ ἀλλεπάλληλες καὶ ἀστήρικτες ὑποθέσεις νὰ τοποθετηθεῖ ὁ ἀναφερόμενος ἀπὸ τὰ ἔγγραφα αὐτὰ ναὸς (χωρὶς νὰ καθοριστῇ ἀκριβῶς ὁ τόπος μὲ τὸ ἀγίασμα) καὶ μάλιστα νὰ θεωρηθεῖ ἓνας ἀπὸ τοὺς τέσσερις καθολικοὺς ναοὺς μὲ ἀποτελέσμα νὰ συσκοτιστεῖ ἀκόμη περισσότερο τὸ πρόβλημα (Ι. Τ σ ἄ ρ α, Ὁ τέταρτος καθολικὸς ναὸς τῆς Θεσσαλονίκης στὸ χρονικὸ τοῦ Ἰωάννου Ἀναγνώστη, «Βυζαντινὰ» 5 (1973) 167-184.

4. Α. Β α κ α λ ο π ο ῦ λ ο ς, Zur Geschichte der Acheiropoietos-und H. Paraskevikirche in Saloniki nach der Eroberung der Stadt durch die Türken im Jahre 1430, BZ 37 (1937) 372-375.

5. Μ έ ρ τ ζ ι ο υ, ἔ.α., σ. 77-78.

τοίκων νὰ τοὺς συντηρήσουν ἢ κατὰ τὴν ἄλωση (1430) ἢ μετὰ τὸν τρίτο κióλας χρόνο ὕστερ' ἀπὸ αὐτὴ, ὅταν πολλοὶ ναοὶ καὶ μονὲς ἐγιναν σπίτια τῶν 1.000 Τούρκων ποὺ κατέβηκαν ἀπὸ τὰ Γενιτσά, γιὰ νὰ ἐγκατασταθοῦν στὴν πόλη, ἐνῶ ἄλλοι ναοὶ (ἀπὸ ἔλλειψη κατοίκων ἢ ἱερῶν ποὺ εἶχαν αἰχμαλωτιστεῖ) ἐγκαταλείπονταν καὶ κατέρρεαν ἀπὸ ἀμέλεια, «λείψανα μόνον τοῦ πρώτου κάλλους αὐτῶν καὶ τῆς θέσεως διέσωζον» καὶ οἱ περισσότεροι τόσο γρήγορα κατερειπώθηκαν, ὥστε «μηδὲ ποὺ ποτ' ἦσαν γνωρίζεσθαι», ὅπως λέγει ὁ ἱστορικὸς τῆς ἄλωσης Ἀναγνώστης, ὁ ὁποῖος μὲ πίκρα προσθέτει ὅτι «μόνον ἀπὸ τοὺς γεροντότερους κατοίκους ἦταν δυνατόν ν' ἀκούσει κανεὶς ὅτι ἐδῶ ἦταν ὁ δεῖνα ναὸς καὶ ἐκεῖ ὁ δεῖνα καὶ ὅσες ὁμορφιές καὶ χάρες εἶχε ὁ καθένας»¹.

Ἄν αὐτὰ συνέβαιναν μέσα στὴ Θεσσαλονίκη, ἐννοεῖ κανεὶς τί ἦταν δυνατόν νὰ γίνεи στὴν ὑπαιθρο ὕστερ' ἀπὸ τὶς τόσες κατὰ καιροὺς μετὰ τὸν 9ο αἰ. ἐπιδρομὲς τῶν Βουλγάρων, Νορμανδῶν, Φράγκων, τοῦ Ἰωάννη Γ' Βατάτση (1222-1254), αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας, γιὰ τὴν κατάλυση τοῦ βασιλείου τῆς Θεσσαλονίκης («ἐκδρομὰς δὲ ἐποίει διὰ τῶν στρατευμάτων καὶ τὰ περὶ ἐλήλizen, καὶ μάλιστα διὰ τῶν Σκυθῶν πάντα γοῦν λείαν ἐποίουν»)² κατὰ τοὺς ἐμφύλιους πολέμους μεταξὺ Ἰωάννη Ε' Παλαιολόγου καὶ Ἰωάννη Καντακουζηνοῦ καὶ κατὰ τὶς λεηλασίες τῶν Σέρβων καὶ ἰδίως τῶν Τούρκων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14ου αἰ. Κατὰ τὴν πρώτη μάλιστα πολιορκία τῆς Θεσσαλονίκης (1383-1387) καὶ τὴ βίαιη πρώτη κατάληψή της στὰ 1391 ἀπὸ τὸν Βαγιαζίτ Α' (1389-1402) ἔχουμε ρητὴ μαρτυρία τοῦ ἀρχιεπισκόπου Θεσσαλονίκης Συμεῶν (1410-1420) γιὰ τὴν τύχη τῶν μονῶν καὶ ἄλλων ἱερῶν ἰδρυμάτων ποὺ βρίσκονταν κοντὰ στὴν ἀκρόπολη, μαρτυρία ποὺ μοῦ τὴν ἔθεσε στὴ διάθεση ὁ φίλος συνάδελφος τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς κ. Ἰωάννης Φουντούλης καὶ ἡ ὁποία προέρχεται ἀπὸ ἀνέκδοτο λόγο τοῦ ἀρχιεπισκόπου στὸν Ἅγιο Δημήτριο. Ἐκεῖ γράφει. «...Τότε μὲν οὖν καὶ ἅμα πλείστοι τῶν ἱερῶν ὑπ' αὐτῶν κατέπεσον οἴκοι... καὶ ἔτι ὅσαι μοναὶ τῇ ἀκρόπολει ἐγγίζουσαι καὶ καταπάτημα, φεῦ, γεγονάσιν οὗτοι καὶ εἰς ἐπίχαρμα τοῖς ἀθείοις»³.

Οἱ λεηλασίες καὶ οἱ καταστροφὲς ἀπὸ τοὺς Τούρκους συνεχίστηκαν καὶ κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐρίδων μεταξὺ τῶν γιῶν τοῦ Βαγιαζίτ Α', δηλαδὴ μετὰ τὸ 1402, μετὰ τὴν ἥττα τοῦ Βαγιαζίτ Α' στὴ μάχη τῆς Ἀγκυρας. Τότε

1. Βλ. Ἄ π. Ε. Βακαλόπουλου, Συμβολὴ εἰς τὴν ἱστορίαν τῆς Θεσσαλονίκης μικρὸν μετὰ τὴν ἄλωσιν αὐτῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων, Ἀνάτυπον ἀπὸ τὸν «Γρηγόριον τὸν Παλαμᾶν» 1936, σ. 15-16.

2. Γεώργιος Ἀκροπολίτης, ἐκδ. Βόννης, σ. 71. Πρβλ. καὶ ἐκδ. Heisenberg, στὴ σειρὰ Teubner, τ. I, σ. 66, 8.

3. Ἀπὸ τὴν ἀνέκδοτη μελέτη τοῦ κ. Ἰωάν. Φουντούλη, Τὰ «Τοπογραφικὰ» τοῦ Συμεῶν Θεσσαλονίκης (1410;—1429).

ὁ Μουσά, ἀντίπαλος τοῦ ἀδελφοῦ του Σουλεϊμάν, ἀλόνισε κυριολεκτικὰ τὴ Μακεδονία καὶ τὴ Θράκη μεταξύ 1411-1413, ἔφτασε ὡς ἔξω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη, δὲν μπόρεσε βέβαια νὰ κάνει τίποτε ἐναντίον της, ἀλλὰ ὅπως μᾶς λέγει ἡ βιογραφία τοῦ δεσπότη τῆς Σερβίας Stefan Lazarević, κατέστρεψε τὸ πόλισμα «Χορτιάτης». Τὸν Χορτιάτη τὸν ὀνομάζω πόλισμα, γιατί τὸ σλαβικὸ κείμενο τὸν ἀναφέρει ὡς grad καὶ ὁ Γερμανὸς μεταφραστὴς του ὡς Burg¹. Τὰ τελευταῖα 10 περίπου χρόνια τῆς ἐλευθέρης ζωῆς τῆς Θεσσαλονίκης ὑπὸ τὸν δεσπότη Ἀνδρόνικο Παλαιολόγο (1415-1423), γιὸ τοῦ Μανουὴλ Β', καὶ κατόπιν ὑπὸ τοὺς Βενετοὺς (1423-1430) ἦταν χρόνια τραγικὰ γιὰ τοὺς Θεσσαλονικεῖς, ποὺ βρίσκονταν σχεδὸν τὸν περισσότερον καιρὸ πολιορκημένοι².

Ὅλα τὰ παραπάνω πολεμικὰ γεγονότα συνοδεύονται, ὅπως εἶναι ἐπόμενο, ἀπὸ ἀναστατώσεις, φόνους, καταστροφές, πυρκαϊές, ἐρημώσεις ποὺ δυστυχῶς σάν «μικρὴ ἱστορία» μέσα στὸ πλαίσιο τῶν μεγάλων γεγονότων δὲν καταγράφονται διεξοδικὰ καὶ μένουν συνήθως σκοτεινὰ καὶ ἄγνωστα. Ἔτσι ὁμως ἐξηγεῖται γιατί τὸ γραφικὸ περιβάλλον, ὁ παράδεισος τῆς ἀνατολικά καὶ δυτικὰ τῆς Θεσσαλονίκης περιοχῆς γρήγορα ἐξαφανίστηκε: οἱ κῆποι, τὰ δέντρα καὶ οἱ μονῆς κήκαν, οἱ μοναχοὶ σκορπίστηκαν, αἰχμαλωτίστηκαν ἢ θανατώθηκαν καὶ πολὺ νωρὶς οἱ λόφοι ἰδίως ὡς τοὺς πρόποδες τοῦ Χορτιάτη ἔγιναν φαλακροὶ καὶ ἔρημοι. Τὸ πρόβλημα τῆς καταστροφῆς τοῦ περιβάλλοντος, ὅπως βλέπουμε, εἶχε τεθεῖ πολὺ νωρὶς στοὺς ἀνθρώπους μὲ τοὺς καταστρεπτικοὺς μεταξύ τῶν λαῶν πολέμους, ἀλλ' αὐτοὶ ἄρρησαν νὰ τὸ καταλάβουν καὶ νὰ τὸ συνειδοποιήσουν. Καὶ ὅσα μέρη καλλιεργημένα ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη θὰ ἔγιναν ἀσφαλῶς κτήματα τῶν Τούρκων.

Σήμερα οἱ λόφοι εἶναι ἀναδασωμένοι κυρίως ἀπὸ διάφορα εἶδη πεύκων χάρη στὴ μεγάλη προσπάθεια ποὺ ἀνέλαβε ἡ δασικὴ ὑπηρεσία μετὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῆς Μακεδονίας καὶ ἰδίως μετὰ τὸ 1930. Σὲ ἄρκετά ὅμως μέρη σώζονται ἀκόμη πῆλιντοι ὕδροσωλήνες, κυρίως κοντὰ σὲ πηγές, καθὼς πέτρινα στηρίγματα μονοπατιῶν, ἔργα καμωμένα ἀπὸ ἀνθρώπινα χέρια τοῦ παρελθόντος.

Πάντως χάθηκαν τὰ «πρόσοικα» πρὸς τὴ Θεσσαλονικὴ χωριά, ποὺ μνημονεύει ὁ Ἑφραίμ³, ἡ Κρανιά καὶ ὁ Ζεμενίκος, ποὺ ἀναφέρει ὁ Εὐστάθιος: «...Ἰουδαίφ...καὶ Ἀρμενίφ, οὗς ἡ ἀγχιτέρμων Κρανία καὶ ὁ Ζεμενίκος φέρβουσιν»⁴.

1. M a x B r a u n, Lebensbeschreibung des Despoten Stefan Lazarević von Konstantin dem Philosophen, Wiesbaden 1958, σ. 51-52.

2. Βλ. Αρ. Ε. V a c a l o p o u l o s, History of Thessaloniki, Θεσσαλονίκη 1972, σ. 38-73.

3. Ἑφραίμ, ἔκδ. Βόννης, σ. 338.

4. T a f e l, Eustathii opuscula, Francofurti ad Moenum 1832, σ. 298, 80. Βλ. καὶ κριτικὴ

Ἡ λέξη Ζεμενίκος εἶναι σλαβική μὲ τὴ ρίζα zem- ποὺ ἀναφέρεται στὴ γῆ, στὴν καλλιέργεια καὶ σημαίνει πέρασμα, κατὰ τὸν Χατζῆ Ἰωάννου. Τὸ περιεργό ὅμως, ἀλλὰ καὶ τὸ συγκινητικό εἶναι ὅτι, ἂν τὰ χωριά αὐτὰ ἐρημώθηκαν καὶ χάθηκαν ἀπὸ τὸ πρόσωπο τῆς γῆς, ἔμεινε τὸ οἰκογενειακὸ ἐπίθετο Ζεμενίκος, ποὺ σωζόταν ὡς τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα¹—ἐνα ἱστορικὸ ἀπολίθωμα τοῦ παρελθόντος. Τὸ ὄνομα αὐτὸ δὲν βρίσκεται σήμερα στὸ δημοτολόγιο καὶ στὸ Μητρώο Ἀρρένων τοῦ Δήμου Θεσσαλονίκης, ὅπως σχετικὰ πληροφορήθηκα.

3. Κατὰ τὴ διάρκεια ἀπειράριθμων ἀνιχνεύσεων μου στὴν περιοχὴ ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ, εἶχα ἐντοπίσει τὰ ἐλάχιστα λείψανα τῆς μονῆς Χορταΐτου κοντὰ στὸ σημερινὸ δημοτικὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ Χορτιάτης, τὰ ὁποῖα ὅμως ἄλλοτε, πρὶν ἀπὸ ἐνάμισυ περίπου αἰώνα, δηλαδὴ στὶς ἀρχὲς τοῦ 19ου αἰ., ὅταν τὰ εἶδε ὁ Γάλλος περιηγητὴς Cousinéry, ἦταν ἀκόμη πολὺ σημαντικά: «*Avant d'entrer dans ce village, ὅπως ἔγραφε, nous cotoyâmes les ruines d'un monastère grec qui doit avoir été considérable; on nous dit que c'est aux frais d'un empereur de Constantinople qu'il avait été construit, et qui depuis longtemps il est abandonné*»². Πραγματικὰ ἡ μονή, ἀφιερωμένη στὴν «Πάναγνο» Θεοτόκο, σύμφωνα μὲ μιὰ σφραγίδα ποὺ σώθηκε³, ἀναφέρεται σὲ μοναστηριακὰ ἔγγραφα ὡς «βασιλική» μὲ πολλὰ κτήματα, ἀλλὰ δὲν εἶναι γνωστὸ πότε καὶ ἀπὸ ποιὸν βασιλιὰ κτίστηκε. Πάντως ὑπῆρχε καὶ πρὶν ἀπὸ τὸν 13ο αἰ.⁴ καὶ ἔχουμε ἀρκετὰ πιά ἱστορικὰ στοιχεῖα γιὰ τὴ συγγραφὴ μιᾶς εἰδικῆς μελέτης. Ἀπὸ τὴν ἐποχὴ αὐτὴ σώζεται καὶ ἡ ἐκκλησία τῆς Μεταμορφώσεως⁵ στὸ χωριό, ἡ ὁποία ἀποκαθίσταται στὴν ἀρχικὴ τῆς μορφῆς μὲ τὴ φροντίδα τῆς ἀρχαιολογικῆς ὑπηρεσίας. Ἡ μεγάλῃ «βασιλική» μονὴ τοῦ Χορταΐτου θὰ πρέπει νὰ εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐρημώνεται καὶ νὰ κατεριπώνεται κατὰ τὴ διάρκεια τῶν ἐπιδρομῶν τῶν Τούρκων κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14ου καὶ ἀρχῆς τοῦ 15ου αἰ., ἰδίως μετὰ τὸ 1421, ὅποτε ἀνεβαίνει στὸν τουρκικὸ θρόνο ὁ σουλτάνος Μουράτ Β' (1421-1451) καὶ μαζί του ἀρχίζει μιὰ νέα περίοδος κατακτητικῆς ὁρμῆς τῶν Τούρκων. Τὸ μόνο ἴχνος κτίσματος ποὺ διαπίστωση εἶναι ἓνα «ὑπόλειμμα βυζαντινοῦ τείχους (εἰκ. 1).

ἔκδοση Stilson Kyriakidis-Vincenzo Rotolo, La espugnazione di Tessalonica, Palermo 1961, σ. 124-125.

1. Χατζῆ Ἰωάννου, Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης, σ. 49.

2. E. Cousinéry, Voyage dans la Macédoine, Paris 1831, τ. I, σ. 109-110.

3. V. Laurent, Le corpus de sceaux de l'empire byzantin, Paris 1965, τ. V μέρ. 2, σ. 164-165, ὅπου καὶ ἀρκετὲς πληροφορίες γιὰ τὴ μονὴ Χορταΐτου.

4. Βλ. σχετικὰ τοῦ Ἀ. Ε. Βακαλοπούλου, Ἡ παρὰ τὴν Θεσσαλονικὴν βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Χορταΐτου, ΕΕΒΕ 15 (1939) 281-282, 284, 287-288, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

5. Βλ. Ν. Νικονάου, Ἡ ἐκκλησία τῆς Μεταμόρφωσης τοῦ Σωτῆρος στὸ Χορτιάτη, «Κένος» (1972) 102-110, ὅπου πληροφορίες καὶ γιὰ τὸ μοναστήρι.

Πάντως τὸν καιρὸ πού εἶχε θεμελιωθεῖ πρὶν ἀπὸ τὸν τελευταῖο μεγάλο πόλεμο τὸ δημοτικὸ σχολεῖο τοῦ χωριοῦ, εἶχαν βρεθεῖ καὶ καταστραφεῖ λείψανα ἀπὸ χριστιανικὸ ναὸ μὲ ψηφιδωτὰ δάπεδα, παλαιοχριστιανικὸν μᾶλλον χρόνων, ὅπως νομίζει ὁ ἐπιμελητὴς βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων κ. Ε. Τσιγαρίδας. Δὲν πρέπει νὰ ὑπάρξει καμιά ἀμφιβολία ὅτι πρόκειται γιὰ τὰ ὑπο-

Εἰκ. 1. Ὑπόλειμμα βυζαντινοῦ τείχους στὸν Χορτιάτη

λείμματα τῶν ἐρειπίων πού εἶδε ὁ Cousinéry στὶς ἀρχὰς τοῦ περασμένου αἰῶνα καὶ εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἀπὸ τὸν ἴδιο ναὸ προέρχονται καὶ τὰ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη πού βρῖσκονται διάσπαρτα στὴν περιοχή.

Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1422 ὁ Būrak μπέης, ὁ γιὸς τοῦ Ἐβρενός, πολιορκεῖ τὴ Θεσσαλονίκη καὶ λεηλατεῖ τὴν Καλαμαρία, δηλαδὴ τὴν περιοχή τῆς ἀπὸ τὰ ἀνατολικά τείχη ὡς τὴν Κασσάνδρα¹. Ἡ παραμονὴ τῶν κατοίκων ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς γιὰ τὴν καλλιέργεια τῶν κτημάτων τοὺς εἶναι πολὺ ἐπικίνδυνη, ἂν ὄχι ἀδύνατη. Ἡ ἀνασφάλεια, ὁ ὑποσιτισμὸς καὶ ἡ πείνα εἶχαν ἀναγκάσει χιλιάδες κιόλας φοβισμένους κατοίκους νὰ ἐγκαταλείψουν τὴν πόλιν. Τὸν Σεπτέμβριο τοῦ ἐπομένου χρόνου, τοῦ 1423, ὁ διοικητὴς τῆς

1. S. K u g e a s, Notizbuch eines Beamten der Metropolis in Thessaloniki aus dem Anfang des XV. Jahrh. BZ 23 (1914-1920) 148.

Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος καὶ οἱ ἄρχοντές της, γιὰ ν' ἀποφύγουν τὰ δεινὰ ἀπὸ μιὰ βίαιη κατάληψή της ἀπὸ τοὺς Τούρκους, τὴν παραδίδουν, ὅπως εἶναι γνωστό, στοὺς Βενετοὺς μὲ τὸν ὅρο νὰ σεβαστοῦν τὴν κοινοτική τους αὐτονομία καὶ τὰ προνόμια τοῦ ἀρχιεπισκόπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Οἱ Τούρκοι ὅμως δὲν ἀνέχονται τὴν σφήνα αὐτὴ τῶν Βενετῶν στὸν θαλάσσιο μυχὸ τοῦ Θερμαϊκοῦ καὶ συνεχῶς βρίσκονται σὲ προστριβές καὶ συγκρούσεις μαζί τους. Ἔτσι μετὰ τὸ θάνατο τοῦ Μανουὴλ Β' (21 Ἰουλίου 1425), ὁ Μουράτ Β' λεηλατεῖ τὰ περίχωρα τῆς Θεσσαλονίκης καὶ ἀργότερα, τέλος τοῦ 1425 ἢ ἀρχῆς τοῦ 1426, δέχεται νὰ σταματήσει τὶς ἐχθροπραξίες μὲ τὸν ὅρο ὁ νέος βασιλιάς τοῦ Βυζαντίου Ἰωάννης Η' (1425-1448) νὰ τοῦ παραχωρήσῃ τὴ Βάρνα, τὶς περιοχὲς τοῦ Στρυμόνα καὶ τῆς Λαμίας¹.

Ἐπομένως μετὰ τὸ 1421 πρέπει ἡ περιοχὴ έξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης νὰ ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Τούρκων. Τὸ ὅτι τὸ συμπέρασμά μου αὐτὸ εἶναι ἀπόλυτα θετικό φαίνεται ἀπὸ τὴν ἐντολὴ ποὺ δίνει ἡ βενετικὴ γερουσία τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1424 στὸν προνοητὴ τῆς Θεσσαλονίκης Sancto Venier καὶ στὸν Βενετὸ ναύαρχο στὸ Αἰγαῖο νὰ φροντίσουν νὰ κλείσουν εἰρήνην μὲ τοὺς Τούρκους καὶ τοὺς ἐξουσιοδοτεῖ νὰ δαπανήσουν ὥς 5.000 δοκὰτα μὲ τὸν ὅρο—καὶ αὐτὸ εἶναι τὸ σημαντικὸ—νὰ πάρουν τὸ κάστρο τοῦ Χορτιάτη καὶ τὰ χωριουδάκια ποὺ ἐξαρτῶνται ἀπ' αὐτό, γιὰ τὴν κατάληψη τοῦ Χορτιάτη θὰ ἰσχυροποιούσε πολὺ τὴν ἄμυνα τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ εἰρήνη ὅμως δὲν κλείστηκε καὶ ἔτσι ἡ περιοχὴ τοῦ Χορτιάτη θὰ ἔμεινε στὰ χέρια τῶν Τούρκων². Τὰ γύρω ἀπὸ τὸ κάστρο τοῦ Χορτιάτη χωριὰ δυστυχῶς δὲν κατονομάζονται.

Τὸ τί ἔγινε ὅμως στὴν περιοχὴ τοῦ Χορτιάτη, καὶ κυρίως στὸ μοναστήρι τῆς «Πανάγνου Θεοτόκου» κατὰ τὴν διάρκεια τῶν τελευταίων αὐτῶν ἐπιδρομῶν τῶν Τούρκων μὲ ἀρχηγὸ τὸν ἄγνωστο ἀπὸ ἄλλες πηγὲς «Παζαρλῆ» μᾶς τὸ ἀφηγεῖται μὲ πολλὴ ζωντάνεια καὶ πάλι ὁ ἀρχιεπίσκοπος Συμεὼν σ' ἓνα ἄλλο ἀπόσπασμα τοῦ ἐγκωμίου του στὸν Ἅγιο Δημήτριο (καὶ αὐτὸ μοῦ τὸ παραχώρησε ὁ συνάδελφος κ. Φουντούλης), ποὺ τὸ παραθέτω γιὰ νὰ συμπληρώσω τὴν εἰκόνα τῆς καταστροφῆς τῆς περιοχῆς. «...Καταφρονητικῶς, γράφει, χρήσασθαι τῷ τῆς Θεοτόκου ἀγνῆς ἐν τῷ Χορταίτῃ θεῷ ναῷ... Τὴν μὲν ἱερὰν ἐκεῖνην τοῦ Χορταίτου μονὴν ἔρημον ἀποδείξας τῶν ἐνοικούντων ἐν αὐτῇ οὐ μόνον ἔσωθεν μοναστῶν, ἀλλὰ καὶ τῶν έξω πιστῶν... τὰ τῆς μονῆς δὲ ἀφήρπασε καὶ ταύτην ἐρήμωσε, καταγῶγιον καθ' ὅλου

1. Βλ. Ἀ. π. Ε. Βακαλοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ν. Ἑλληνισμοῦ, Θεσσαλονικὴ² 1976, τ. Ι, σ. 247-248.

2. Κ. ο. ν. Δ. Μέρτζιου, Μνημεῖα Μακεδονικῆς ἱστορίας, Θεσσαλονικὴ 1947, σ. 45. F. r. Thiriet, Regestes de délibérations du senat de Venise concernant la Romanie, Paris 1959, τ. 2 (1400-1430), σ. 216.

ποιησάμενος ἀσεβῶν, ὥς καὶ τὸν ἅγιον νεῶν καταπάτημα τούτων γενέσθαι καὶ ἐξουδένωμα καὶ τῶν ναρθήκων ἐντὸς τοὺς ἵππους ἱστᾶν εἰς ὕβριν Θεοῦ»¹.

Ὑστερ' ἀπὸ τὴν πληροφορία αὐτὴ ἐρχεται μιὰ νέα ἄλλη, ἀπλὴ καὶ σύντομη, πὺλ χύνει καὶ αὐτὴ ἀρκετὸ φῶς στὴν ὑπόθεση, πληροφορία θετική πὺλ βγαίνει ἀπὸ τὰ τουρκικὰ ἀρχεῖα: εἶναι μιὰ σύντομη καταγραφὴ πὺλ βρίσκεται στὸ κτηματολόγιο τῶν τιμαρίων τῶν περιοχῶν Ἀβρὲτ Χισάρ καὶ Θεσσαλονίκης, πιθανὸν τῶν ἐτῶν 850-893 (1447-1489) πὺλ δημοσιεύτηκε ἀπὸ τὴ Βουλγαρικὴ Ἀκαδημία τῶν Ἐπιστημῶν στὸν 13ο τόμο τῶν «Τουρκικῶν πηγῶν τῆς βουλγαρικῆς ἱστορίας». Ἐκεῖ στὴ σ. 429 ἀναφέρονται τὰ ἐξῆς: «Μοναστήρι Χορτιάτης. Κατέχεται ἀπὸ τοὺς γιουὺς τοῦ ἀπιστοῦ (κιαφίρ) Χαμζᾶ κατὰ μεταβίβαση τοῦ πατέρα του. Τοὺς ἀνήκει μὲ διαταγὴ τοῦ Hüdavendigâr (Χουταβεντικιάρ)»².

Τί σημαίνουν δὲλ αὐτά; Ὅτι τὸ μοναστήρι τοῦ Χορταΐτου καὶ τὰ κτήματά του μαζὶ μὲ τοὺς χωρικοὺς, τοὺς δουλοπαροίκους, ἔγιναν τιμάριο τοῦ Χαμζᾶ, πὺλ ἦταν χριστιανὸς ἄλλοτε, ἀλλὰ τώρα ἐξισλαμισμένος. Τὸ τιμάριο τὸ κατεῖχε ὁ Χαμζᾶ μὲ διαταγὴ τοῦ Hüdavendigâr, δηλαδὴ τοῦ σουλτάνου Μουράτ Β'. Τὸ ἐπιθετὸ Hüdavendigâr (=κύριος, δεσπότης) εἶναι κυρίως τοῦ Μουράτ Α' (1362-1389), ἀλλ' ἀποδίδεται καὶ στὸν Ὁρχάν (1324-1362) καὶ στὸν Μουράτ Β' (1421-1451)³. Ἐδῶ ἐννοεῖται χωρὶς ἀμφιβολία ὁ Μουράτ Β'.

Ἀργότερα στὰ χρόνια 1447-1489 εἶχε περάσει στὴν κατοχὴ τῶν γιῶν του. Ποιὸς ἦταν αὐτὸς ὁ Χαμζᾶ; Καὶ γιὰ τὴν παραχώρησε ὁ σουλτάνος σ' ἕναν ἄπιστο τὸ μοναστήρι; Ἀγνωστες λεπτομέρειες. Τὴ μόνη θετικὴ ἀπάντηση πὺλ μπορούμε νὰ δώσουμε εἶναι ὅτι ὁ Χαμζᾶ θ' ἀπέκτησε τὸ τιμάριό του μὲ τίς ὑπηρεσίες πὺλ πρόσφερε στὸν τουρκικὸ στρατό. Πιθανὸν νὰ ἦταν καὶ ἕνας τοπικὸς βυζαντινὸς στρατιωτικὸς *προνοιάριος*, πὺλ δὲν ἀντιστάθηκε ἐναντίον τῶν Τούρκων καὶ δέχθηκε τὴν τουρκικὴ ἐξουσία, ὅπως καὶ τόσοι ἄλλοι στρατιωτικοὶ τῆς Βαλκανικῆς, καὶ γι' ἀμοιβὴ του ἀναγνωρίστηκε ὡς χριστιανὸς σπαχῆς.

Τί ἀπέγινε ἔπειτα τὸ μοναστήρι αὐτό; Ὁ Τούρκος περιηγητὴς Ἐβλιά

1. Ἡ μετάφραση τοῦ χωρίου αὐτοῦ ἔχει ὡς ἐξῆς: «Ὁ Τούρκος αὐτὸς ἀρχηγὸς κράτησε ὕβριστικὴ στάση ἀπέναντι τῆς μονῆς τῆς ἀγνῆς Θεοτόκου, γιὰ τὴν ὅχι μόνον τὴν ἐρήμωσε ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς πὺλ ἐνοικοῦσαν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τοὺς πιστοὺς πὺλ βρίσκονταν ἀπ' ἐξῶ... Ἀρπαξε τὰ πράγματα τῆς μονῆς καὶ τὴν ἐρήμωσε καὶ τὴν ἔκαμε καταγῶγιο ἀσεβῶν μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταπατηθεῖ καὶ καταστραφεῖ ὁ ἱερός ναὸς καὶ τὰ ἄλλα τῶν Τούρκων νὰ σταβλίζονται στοὺς νάρθηκες».

2. Τουρκικὲς πηγὲς γιὰ τὴ βουλγαρικὴ ἱστορία (βουλγ.), Σόφια 1966, τ. 13, σ. 428. Τὴν ὑπόδειξη τῆς εἰδησης τὴν ὀφείλω στὸν παλιὸ μαθητὴ μου καὶ διευθυντὴ τώρα τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας κ. Β. Δημητριάδη.

3. Bl. A. D. Alderson, *The Structure of the Ottoman Dynasty*, Oxford 1956, σ. 116.

Τσελεμπή, ποὺ πέρασε δύο καὶ πλέον αἰῶνες ἀργότερα, δὲν μιλεῖ καθόλου γι' αὐτό, ἀλλὰ γιὰ ἓνα προσκύνημα τοῦ σείχη Χορτατζὶ σὲ μιὰ γωνιά τοῦ ψηλοῦ βουνοῦ, ἡ ὁποία μοιάζει μὲ παραδεισένιο κῆπο. Στὸ κτίσμα αὐτό, ποὺ πιθανὸν νὰ βρισκόταν στὸν χῶρο τοῦ παλιοῦ μεγάλου βυζαντινοῦ μοναστηριοῦ, «τελεῖται πάντοτε, γράφει, λατρεία καὶ προσευχή, τὴν μὲν ἡμέραν ἐν νηστείᾳ, τὴν δὲ νύκτα ἐν ὀρθοστασίᾳ». Πολλὸ ὑποπεύομαι ὅτι σείχης, δηλαδὴ ἅγιος μὲ τέτοιο ὄνομα, δὲν ὑπῆρχε (γιατὶ κάτω ἀπὸ τὴν ὀνομασία αὐτὴ ὑπόκειται τὸ βυζαντινὸ ὄνομα Χορταίτης) καὶ ὅτι, ἂν ὑπῆρχε κάτι, θὰ ἦταν ὁ τάφος κάποιου μουσουλμάνου δερβίση. Ἀκόμη ὁ Ἐβλιά γράφει ὅτι στοὺς πρόποδες τοῦ βουνοῦ ὑπάρχει τὸ χωριὸ Χορτιάτης ἀποτελούμενο ἀπὸ 100 χριστιανικὰ σπίτια¹.

Σήμερα ἐπάνω στὸ βουνό, Ν τῶν σημερινῶν ἐγκαταστάσεων radar, βρίσκονται τὰ ἐρείπια τοῦ Μπουναρλί, ἐνὸς τουρκικοῦ χωριοῦ καὶ τὰ ἴχνη νεκροταφείου. Οἱ κάτοικοι τοῦ Μπουναρλί, ἀπόγονοι ἀσφαλῶς Γιουρούκων ποὺ ἔφυγαν τὸ 1924 μὲ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν ἐλληνοτουρκικῶν πληθυσμῶν, ἦταν κτηνοτρόφοι καὶ κουβαλοῦσαν κάθε Κυριακὴ στὸ παζάρι τοῦ χωριοῦ τὰ διάφορα προϊόντα τους, σφακτά, βούτυρο, πατάτες κ.λ. Τὸ Μπουναρλί (τουρκ. Pınarlı=τόπος μὲ πολλὰς πηγές) ἔχει καὶ σήμερα πολλὰ νερά.

Ἡ μόνη γραπτὴ ἐλληνικὴ μαρτυρία ποὺ βρῆκα γιὰ τὸν Χορτιάτη στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας εἶναι πολὺ μεταγενέστερη, μιὰ «ἐνθύμησις» τῆς 6 Μαΐου 1767, σ' ἓνα ἐκκλησιαστικὸ βιβλίον στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Ἁγ. Γεωργίου τοῦ χωριοῦ:

έτος 1767
 μν Μαΐου-6
 εφιν το χοριον ὅλου
 ἄπου το χρεος. και βαρε
 α δοσιματα. και πήσαν
 ο κόσμος· σταχορη-ἀπαντα
 ἀνηξαν και τὰ χάρτηα² και γοῦν
 ταχαρατζονχάρτια - μαΐου
 και τότες. εκηριν. τιν¹⁹ χρονία

1. Βλ. Νικηφ. Μοσχopoύλου, Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὸν Ἐβλιά Τσελεμπή, ΕΕΒΣ 16 (1940) 362. Μισὸν αἰῶνα καὶ πλέον νορτίτερα, στὰ 1591, ἀναφέρεται ὁ Χορτιάτης ρητὰ στὸ ἡμερολόγιο τοῦ Βενετοῦ Gabriele Cavazza, ποὺ συνόδευε ὡς γραμματικὸς τὸν εὐγενῆ Lorenzo Bernardo ποὺ πῆγαινε στὴν Κωνσταντινούπολη ὡς ἑκτακτὸς ἀπεσταλμένος τῆς Βενετίας. Κατὰ τὰ τέλη Μαΐου, ὁπότε βρισκόταν στὴ Θεσσαλονίκη, μιλῶντας γιὰ τὴν ὕδρευσὴ τῆς γράφει ὅτι τὸ πόσιμο νερό τῆς ἔρχεται μὲ σωλῆνες ἀπὸ τὸ χωριὸ Cortacchi ποὺ ἀπέχει 6-7 μίλια καὶ βρίσκεται στὰ ριζὰ ἐνὸς βουνοῦ (Μέρτζιο, Μνημεῖα, σ. 132-133).

2. Χάρτηα=χάρτσια (τουρκ. λέξη harc)=φόρος.

αποταν έφινγι το (χο)ρίον έγιναν
 μιρημέττα.¹ περισα² ης στίν χόρα
 απον τους αγάδισ. όλους. και χάλασαν³ και
 τον μοκαατά² δια ταχαρατζια μας
 και τα πήγαμι. παρακιντε³ χισαπί³
 γροσια-8 και ρουπι ης στίν χόρα μας² απότα
 σιμαζόχθικαν. και πέρασσανμε. ης στα χο-
 ριαν. μερες περισές² σαράντα σοστες
 και μετα τις σαράντα. και ηστιωα. πάλη² σιμαζο
 χθίκανμε. και περασσαμε. ζοήν² χαρισαμενι.

Τò βραχὺ αὐτὸ χρονικὸ μιλεῖ πολὺ καθαρὰ γιὰ χρέη καὶ βαρεῖς φόρους ποὺ εἶχαν ὡς ἀποτέλεσμα νὰ σκορπιστοῦν οἱ Χορτιατινοὶ σὲ διάφορα χωριά καὶ νὰ ἐρημωθεῖ τὸ χωριό. Ἦταν δηλαδὴ ἓνα εἶδος παθητικῆς ἀντίστασης τῶν κατοίκων στὶς φορολογικὲς καταπιέσεις καὶ ἔτσι ματαιώθηκε ἡ πληρωμὴ τῶν φόρων. Τότε οἱ ἀγάδες ποὺ εἶχαν μισθώσει τὴ φορολογικὴ περιφέρεια, ἐπειδὴ δὲν βρῆκαν κανένα στὸ χωριό, γιὰ νὰ εἰσπράξουν τὰ ὅσα εἶχαν καταλογίσει στοὺς κατοίκους, ἀναγκάστηκαν νὰ κάνουν ἄρκετὲς ἀναθεωρήσεις (διορθώσεις, τουρκ. meramet). Ὅτι οἱ Χορτιατινοὶ ἔπασαν στὴν ἐλαφρὰ φορολογία ποὺ ἔβαζαν στοὺς σκορπισμένους κατοίκους, στὴν κατηγορία τῶν perakende, τῶν παρακεντέδων, ὅπως τοὺς ἔλεγαν στὴ γλώσσα μας, δηλαδὴ πλήρωσαν «8 γρόσια καὶ ρούπι», 8 δηλαδὴ γρόσια καὶ τίποτε παραπάνω. Ὁ διασκορπισμὸς τῶν χωρικῶν βάσταξε συνολικὰ 40 μέρες, ἀλλὰ ἐπιασε τόπο καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν θετικό: «καὶ περάσαμε ζωὴν χαρισάμενη», λέγει ἡ «ἐνθύμηση», ἡ πιὸ εὐχάριστη νότα μέσα στὴν ὅλη περιπέτεια τῶν κατοίκων.

4. Ὁ ἱστορικὸς τῆς ἄλωσης τῆς Θεσσαλονίκης Ἀναγνώστης μνημονεύει καὶ ἄλλη μονὴ Χορταῖτου ἔξω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Συγκεκριμένα στὸ κείμενό του μιλώντας γιὰ τὴν πολιορκία τῆς ἀπὸ τοὺς Τούρκους γράφει ὅτι ὁ σουλτάνος Μουράτ Β΄ ἐπιασε ἐκεῖνο τὸ μέρος τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὸ Τριγώνιο ὡς τὴ Μονὴ Χορταῖτου δηλαδὴ, ἀπὸ τὸν πύργο ἀπ' ὅπου ρίχνονται τώρα οἱ γιορταστικὲς κανονιές ὡς τὴν κορυφὴ τοῦ ἀνατολικοῦ τείχους, ὡς ἔξω ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη, ἀπέναντι ἀπὸ τὶς φυλακὲς τῶν βαρυνποινιτῶν. Ὁ Tafrafi νομίζοντας ὅτι πρόκειται γιὰ τὴ γνωστὴ μονὴ Χορταῖτου, τοῦ ὁμώνυμου βουνοῦ, γράφει ὅτι ὁ Μουράτ Β΄, ὡς πρὸς

1. Μιρημεττα=μεριμέτια (meramet)=διόρθωση.

2. Μουκαατά (mukataa)=φορολογικὴ περιφέρεια ποὺ ἐκμισθώνεται.

3. Παρακιντέ χισαπί (perakende (ἀραβ. λέξη) hisabi=λογαριασμὸς τῶν σκορπισμένων χωρικῶν.

τὸ ἀνατολικὸ μέρος, ἐξέτεινε τὰ στρατεύματά του ὡς τοὺς πρόποδες τοῦ βουνου¹. Αὐτὸ ὅμως εἶναι ὄχι μόνον ἀπίθανο, ἀλλὰ καὶ κωμικό. Τότε τί συμβαίνει; Ἐχοῦμε λοιπὸν δύο μονὲς Χορταΐτου, μιὰ στὸ ὁμώνυμο βουνὸ καὶ μιὰ ἔξω ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη τῆς Θεσσαλονίκης; Τὸ πρόβλημα μᾶς τὸ λύνει ὁ Ρῶσος περιηγητὴς Ἰγνάντιος ἀπὸ τὸ Σμολένσκ, ποὺ ἐπισκέφθηκε τὴν πόλη μας στὰ 1405, δηλαδὴ 18 χρόνια πρὶν ἀπὸ τὴν ἄλυσή της, καθὼς καὶ ὀρισμένες μονὲς καὶ ναοὺς, ἀνάμεσα στοὺς ὁποίους ἀναφέρει καὶ τὸ «μετόχι τῆς μονῆς Χορταΐτου»². Ἐπομένως ἡ ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης ἦταν μετόχι. Μένει ὅμως νὰ λυθεῖ ὁ τελευταῖος γρίφος: Πῶς ἓνας κάτοικος καὶ ἱστορικὸς τῆς πόλης, ὅπως ὁ Ἀναγνώστης, πῆφτει στὸ χοντρὸ λάθος ν' ἀναφέρει τὸ μετόχι Χορταΐτου ἔξω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη ὡς μονή; Καὶ ὅμως ὁ Ἀναγνώστης πρέπει νὰ εἶναι—καὶ εἶναι πράγματι— ἀκριβέστατος. Ἡ λύση τοῦ προβλήματος εἶναι τώρα ἀπλή, ἂν θυμηθοῦμε τὰ ὅσα εἶχε πάθει ἡ μονὴ Χορταΐτου τοῦ ὁμώνυμο βουνοῦ: ἀπὸ τὸ 1422 καὶ ἐξῆς οἱ Τοῦρκοι τὴν εἶχαν διαρπάσει καὶ ἐρημώσει καὶ τοὺς νάρηκές της τοὺς εἶχαν μεταβάλει σὲ στάβλους. Ἐπομένως εἶναι πολὺ λογικὸ νὰ σκεφθοῦμε ὅτι οἱ μοναχοὶ κατέφυγαν στὸ μετόχι τῆς ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης, τὸ μετέβαλαν σὲ μονὴ καὶ ἐκεῖ ἐξακολούθησαν τὸν ἀσκητικὸ τοῦς βίον.

Ἀνιχνεύοντας τὸν τόπο αὐτὸν ἔξω ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη, στίς παραμονὲς τοῦ δεύτερου μεγάλου πολέμου, βρέθηκα στὴ θέση ἀκριβῶς ποὺ ὀνομαζόταν ἀπὸ τοὺς παλαιοὺς Θεσσαλονικεῖς «Χίλια Δένδρα», ἐπειδὴ ἄλλοτε, φαίνεται ὅτι ὑπῆρχε δάσος ἀπὸ πάρα πολλὰ δένδρα (εἰκ. 2). Ἀπὸ χρόνια ὅμως τώρα, ἴσως ἐπάνω ἀπὸ 30, ἐπειδὴ τὰ δένδρα τῆς θέσης αὐτῆς μετριοῦνταν στὰ δάκτυλα τῶν δύο χειρῶν, ἡ ὀνομασία αὐτὴ εἶχε μεταπηδήσει στὸ λεγόμενο δάσος Σεῖχ Σοῦ. Στὴ σχετικὴ μελέτη μου εἶχα ἀποδείξει ὅτι τὸ μετόχι αὐτὸ εἶχε μετατραπεῖ κατὰ τὴ διάρκεια τῆς τουρκοκρατίας σὲ τεκὲ δερβίσηδων, ποὺ βρισκόταν ἐπάνω στὸν τάφο ἐνὸς μωαμεθανοῦ ἁγίου, τοῦ Γκιουλ μπαμπᾶ, ἐπάνω στὸν ὁποῖο τίς νύχτες ἄναβαν κεριά, καὶ προσεύχονταν ὡς τὸν Β' παγκόσμιον πόλεμον περαστικοὶ μουσουλμάνοι³ (εἰκ. 3). Ἄγνοῦ τὸν βίον καὶ τὴν πολιτεία τοῦ μουσουλμάνου αὐτοῦ ἁγίου.

Στὴν περιοχὴ τοῦ τάφου, ἐπάνω στὸ δρόμο ὑπῆρχε βρύση, ὅπου κατέληγαν σωλῆνές προερχόμενοι ἀσφαλῶς ἀπὸ τὸ νερὸ τῶν γύρω βουνῶν, καὶ σώζονταν θαυράσματα μαρμάρων καὶ βυζαντινῆς ἐπιγραφῆς. Ἴσως μιὰ ἀρχαιολογικὴ ἀνασκαφὴ στὸν τόπο ἐκεῖνον θὰ βοηθοῦσε στὴ συναγωγὴ ὀρισμένων συμπερασμάτων.

1. O. Tafrali, *Topographie de Thessalonique*, Paris 1913, σ. 27.

2. B. de Khitrovo, *Itinéraires russes en Orient*, Genève 1889, τ. I, σ. 147.

3. Ἀ. π. Βακαλοπούλου, Ἡ παρά τὴν Θεσσαλονικὴν βυζαντινὴ μονὴ τοῦ Χορταΐτου, ΕΕΒΣ 15 (1939) 286.

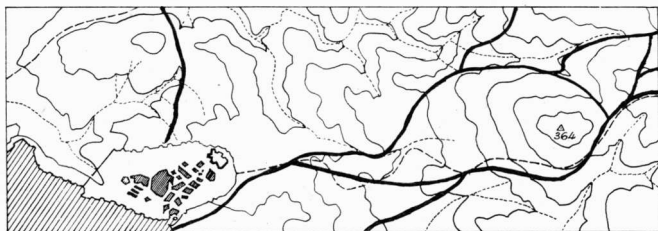

*Εἰκ. 2. Χίλια Δένδρα, ἔξω ἀπὸ τὸ Ἑπταπύργιο,
ὅπως ἦταν πρὶν ἀπὸ τὰ 1939*

*Εἰκ. 3. Τάφος τοῦ Γκιονὺλ μπαμπᾶ
ἔξω ἀπὸ τὴν φυλακὴν τοῦ Ἑπταπυργίου, ὅπως ἦταν πρὶν ἀπὸ τὰ 1939*

“Ένα ἄλλο μοναστήρι—καὶ ὄχι μετόχι—ἀναφέρεται στὸ κατάστιχο 270, φύλλο 245, τοῦ Archivio Segreto Vaticano. Lettere di Eugenio IV, μὲ τὴν πληροφορία ὅτι βρισκόταν κάτω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Θεσσαλονίκης (infra moenia dictae civitatis). Ἐπ’ ἐξω ὅμως ἢ ἀπὸ μέσα; Δὲν καθορίζεται καὶ ἐπομένως δὲν μπορούμε νὰ εἰμαστε βέβαιοι γιὰ τὴ θέση, ἀλλὰ κλίνω νὰ δεχθῶ ὅτι ἦταν ἐξω ἀπὸ τὰ τείχη, ὅπως καὶ ἡ μονὴ Χορταΐτου, ἂν μάλιστα θυμηθοῦμε ὅτι ὑπῆρχαν «μοναὶ τῇ ἀκροπόλει ἐγγίζουσαι», ὅπως εἶδαμε ὅτι ἀναφέρει ὁ τελευταῖος βυζαντινὸς ἀρχιεπίσκοπὸς τῆς Συμεών. Συγκεκριμένα στὸ κατάστιχο γίνεται λόγος γιὰ 14 αἰχμαλώτους μοναχοὺς τοῦ μοναστηριοῦ αὐτοῦ κατὰ τὴν τελευταία ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1430, γιὰ τὴν ἀπελευθέρωση τῶν ὁποίων ἀπαιτοῦνταν 1.000 χρυσὰ φλορίνια.

*Χάρτης ποὺ δείχνει τὴν περιοχὴ ἐξω ἀπὸ τὴν ἀκρόπολη
τῆς Θεσσαλονίκης μὲ τοὺς δρόμους ποὺ περιβάλλουν τὸ ἔνσωμα Καρὰ Τεπέ*

Ὁ πάπας Εὐγένιος Δ΄ μὲ ἐγκύκλιό του καλοῦσε τοὺς πιστοὺς—μὲ ἀνταμοιβὴ τὴν ἄφεση τῶν ἁμαρτιῶν τους—νὰ συνεισφέρουν κατὰ δύναμη γιὰ τὴ συγκέντρωση τοῦ ποσοῦ αὐτοῦ. Ὁ Κωνστ. Δ. Μέρτζιος ποὺ ἀνακάλυψε τὴν εἰδηση θεωρεῖ ὅτι οἱ μοναχοὶ ἀνῆκαν στὸ μοναστήρι τοῦ Ἀγ. Βασιλείου καὶ παρατηρεῖ ὅτι αὐτὸ δὲν μνημονεύεται στὸν κατάλογο τῶν ἐξαφανισμένων μονῶν, ποὺ εἶχε δημοσιεύσει ὁ Ο. Tafrali στὴν Topographie de Thessalonique, καὶ ἐπομένως νομίζει ὅτι ἀνακαλύπτει ἓνα νέο ἄγνωστο μοναστήρι¹. Ἴσως ὅμως σφάλλει, γιατί ὅλοι οἱ δυτικοὶ κατατάσσουν τοὺς ὀρθόδοξους μοναχοὺς στὸ τάγμα τοῦ Ἀγ. Βασιλείου καὶ πιθανὸν τὸ ὄνομα τῆς μονῆς νὰ ἦταν ἄλλο.

5. Προχωρώντας βορειότερα τοῦ μετοχιοῦ τῆς μονῆς Χορταΐτου καὶ ἀκολουθώντας ἀντίστροφα (βλ. χάρτη) τὸ ὕδραγωγεῖο Χορτιάτη καὶ μιὰ μικρὴ χαράδρα φθάνουμε στοὺς πρόποδες τοῦ λόφου Καρὰ Τεπέ, στοὺς

1. Μέρτζιου, Μνημεῖα τῆς Μακεδονικῆς ἱστορίας, Θεσσαλονίκη 1947, σ. 94.

οποίους πάντοτε φαίνεται καλλιεργούνταν μικρὲς λωρίδες γῆς (βλ. εἰκ. 4). Ἐκεῖ ὑπῆρχε καὶ ὑπάρχει ὡς σήμερα ἀνεξάντλητη πηγὴ νεροῦ. Τώρα ὁ ἀκαλαίσθητος ἰδιοκτῆτης τὴ σκέπασε μὲ χῶμα καὶ πρὸς τὸν δρόμο, ὅπου ἄλλοτε ὑπῆρχαν θεμέλια τουρκικῆς βρύσης, ἔχει κατασκευασθῇ τσιμεντένιος τοίχος μὲ βρύση πού ἐξακολουθεῖ νὰ δροσίξει τὸν διαβάτη. Στὴ θέση αὐτὴ εἶχα ἐντοπίσει τὸ βυζαντινὸ τοπωνύμιον «Κῆπος τοῦ Προβατῶ», πού μνημονεύεται ἀπὸ τὸν Γεώργιου Ἀκροπολίτη, ὅταν ἐξιστορεῖ τὴν προέλαση τοῦ αὐτοκράτορα τῆς Νίκαιας Ἰωάννη Γ' Βατάτση (1222-1254) πρὸς

Εἰκ. 4. Ἡ περιοχή τῆς βυζαντινῆς βρύσης στοὺς πρόποδες τοῦ Καρὰ Τεπέ στὰ 1947, πρὶν ἀπὸ τὴν ἀναδάσωσή της

τὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴ στρατοπέδευσίν του ἐξῶ ἀπ' αὐτήν. Ἡ πρωταρχικὴ πηγὴ (βλ. εἰκ. 5), ἀθέατη τώρα σὰν καταχωσμένη μέσα στὴ γῆ, προστατεύεται ἀπὸ ἓνα μικρὸ ἡμικυκλικὸ τόξο, καμωμένο μὲ σχιστολιθικὲς πέτρες πού βρίσκονται ἄφθονες στὴν περιοχή καὶ μὲ καμαρωτὴ στέγη, κάμπτεται πρὸς τὸ ἐσωτερικὸ τῆς μὲ βαθμιαία κλίση καὶ μεταβάλλεται σὲ τοίχωμα πού βυθιζόταν στὸ νερὸ τῆς πηγῆς¹. Τὸ βυζαντινὸ ἀγροτικὸ αὐτὸ κτίσμα ἀνῆκε ἄραγε σὲ ἰδιωτικὸ κτῆμα, ὅπως μᾶς κάνει νὰ υποθέσουμε τὸ τοπωνύμιον «Κῆπος τοῦ Προβατῶ», ἢ εἶχε προσαρτηθεῖ τελικὰ σὲ μοναστήρι, σ' ἓνα ἀπ' αὐτὰ πού περιτριγύριζαν τὴν Θεσσαλονίκη; Κανεῖς δὲν μπορεῖ ν' ἀποφανθεῖ γιὰ τὸ ἓνα ἢ τὸ ἄλλο. Πάντως κατ' ἀρχὴν τὸ ὄνομα «Προβατῶς»

1. Ἀ π. Ε. Β α κ α λ ο π ο ὕ λ ο υ, Προσδιορισμὸς τοῦ βυζαντινοῦ τοπωνυμίου «Κῆπος τοῦ Προβατῶ» τῆς περιοχῆς Θεσσαλονίκης, «Ἀθηνᾶ» 53 (1949) 22-27. Κακῶς ὁ Μ ι χ. Χ α τ ζ ῆ Ἰ ω ἄ ν ν ο υ, Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης, σ. 49, τοποθετεῖ τὸν «Κῆπον τοῦ Προβατῶ» στὰ «Χίλια Δένδρα».

μᾶς ὁδηγεῖ σὲ κύριο ποιμνίων, ἐπομένως σὲ πλούσιο κτηνοτρόφο μὲ στάνες ἔξω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη. Καὶ τέτοιες, φαίνεται, θὰ ὑπῆρχαν παράλληλα πρὸς τὰ μοναστήρια, ὅπως καὶ τώρα ὑπάρχουν ὀρισμένες Α τῆς Θεσσαλονίκης.

*Εἰκ. 5. Ἡ βυζαντινὴ πηγὴ στοὺς πρόποδες τοῦ Καρὰ Τεπέ
πρὶν ἀπὸ τὴν κατάχωσή της*

Ἐνα ἄλλο παρόμοιο ἀκριβῶς βυζαντινὸ ἀγροτικὸ κτίσμα ποὺ περιέβαλλε μιὰ ἄλλη πηγὴ (βλ. εἰκ. 6) μὲ εὐχάριστο νερὸ ἀνακάλυψα ΒΑ, μέσα σὲ μιὰ ἄλλη βαθύτερη καὶ ὁμορφότερη χαράδρα (βλ. εἰκ. 7), ποὺ ἐκτείνεται ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ λόφου Καρὰ Τεπέ (βλ. εἰκ. 8), κάτω ἀπὸ τὸ νέο ξενοδοχεῖο «Φιλίππειον» (εἰκ. 9). Οἱ κατασκευαστὲς μάλιστα τοῦ ξενοδοχείου πῆραν τὸ νερὸ ἀπὸ τὴν πηγὴ αὐτὴ καὶ κατέστρεψαν βανδαλικά τὸ μεγαλύτερο μέρος τοῦ ὑδραυλικοῦ αὐτοῦ ἔργου, ὥστε νὰ μὴ εἴμαστε σήμερα σὲ θέση νὰ τὸ ἀναπαρστήσουμε. Σὲ ποιο κτῆμα ἢ μοναστήρι ἀνῆκε ἄραγε ἡ πηγὴ αὐτή; Καὶ αὐτὸ εἶναι ἄγνωστο καὶ θὰ μείνει ἴσως μυστήριον.

Ἡ περιοχή λοιπὸν Α τῆς Θεσσαλονίκης εἶχε γίνει νωρὶς ἔρημη. Κάπου κάπου βρίσκονται θεμέλια ἢ γκρεμισμένοι τοῖχοι ἀγροτικῶν καλυβιδῶν, ποὺ εἶναι μᾶλλον κτίσματα τῆς τουρκοκρατίας ἢ τὸ πολὺ νὰ ἔχουν θεμέλια βυζαντινὰ (βλ. εἰκ. 10).

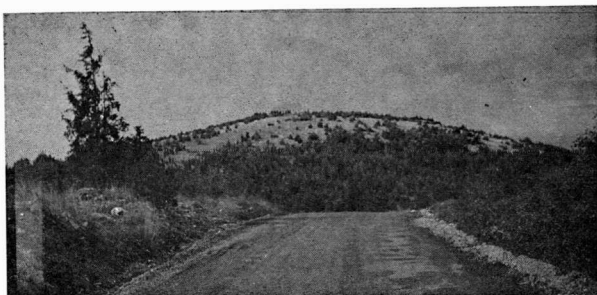
Ἐπάνω στὸν λόφο Καρὰ Τεπέ, λίγο πρὶν ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο «Φιλίππειον», ὑπῆρχε ἓνας μικρὸς οἰκισμὸς ἢ μιὰ κωμόπολη, τῆς ὁποίας τὰ ὅρια διαγράφονται ἀπὸ τὰ σωζόμενα ὡς τώρα λείψανα τῶν κτισμάτων της ποὺ διακρίνονται καθαρά (εἰκ. 11, εἰκ. 12). Ἡ θέσις της ἐπάνω στὸν λόφο ἦταν ὀχυρὴ καὶ ἡ θέα της πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη καὶ πρὸς τὸν μυχὸ τοῦ Θερμαϊ-

Εἰκ. 6. Βυζαντινὴ πηγὴ μέσα σὲ χαράδρα
κάτω ἀπὸ τὸ ξενοδοχεῖο «Φιλίππειον»

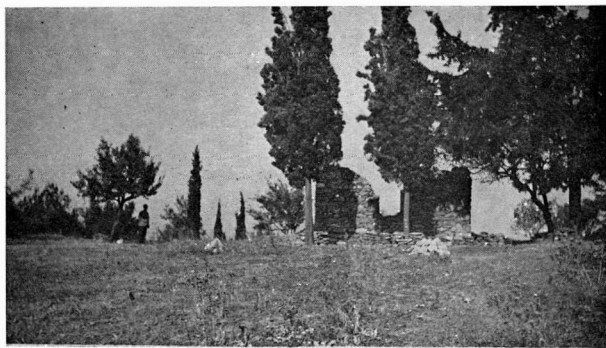
Εἰκ. 7. Ὁ ἓνα μέρος τῆς χαράδρας κάτω ἀπὸ τὴν καλύβα τοῦ ΣΕΟ
(Συλλόγου Ἑλλήνων Ὀρειβατῶν), ἡ ὁποία ὁδηγεῖ στὴ βυζαντινὴ πηγὴ

Εἰκ. 8. Ὁ λόφος τοῦ Καρὰ Τεπὲ ἰδωμένος ἀπὸ τὸ «Φιλίππειον»

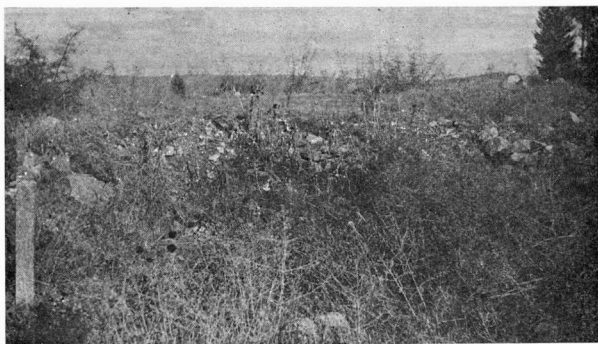

Εἰκ. 9. Τὸ ξενοδοχεῖο «Φιλίππειον» καὶ ἐμπρὸς του ἀκριβῶς ἡ βλάστηση, ὅπου ἡ χαράδρα μὲ τὴ βυζαντινὴ πηγὴ

Εἰκ. 10. Ὑπολείμματα παλιῶν κτισμάτων τῆς τουρκοκρατίας ἐπάνω σὲ λόφο ἔξω ἀπὸ τὴ Θεσσαλονίκη

Εἰκ. 11. Λείψανα παλιοῦ κτίσματος ἐπάνω στὸν λόφο τοῦ Καρὰ Τεπέ.
Ἀριστερὰ εἶναι τσιμεντένια κολόνα, ὁρόσημο

Εἰκ. 12. Ἄλλα λείψανα κτίσματος ἐπάνω στὸν λόφο τοῦ Καρὰ Τεπέ

κοῦ πολὺ ὥραία (εἰκ. 13). Φαίνεται νὰ ἦταν καὶ τειχισμένη, γιὰτὶ οἱ πλαγιὲς τοῦ λόφου εἶναι γεμάτες ἀπὸ πέτρες ποὺ ἔχουν κατακυλῆσει πρὸς τὰ κάτω.

Ποιὸς εἶναι ὁ οἰκισμὸς αὐτός; Καὶ σ' αὐτὸ τὸ ἐρώτημα ἀδυνατοῦμε ν' ἀπαντήσουμε. Μόνον ἀνασκαφὲς ἴσως μᾶς δώσουν κάποια ἀπάντηση. Νὰ εἶναι ἄραγε ἕνας ἀπὸ τοὺς κοντινοὺς πρὸς τὴν Θεσσαλονικὴ οἰκισμὸς, ἡ Κρασιά, ἢ ὁ Ζεμενίκος ποὺ κατοικοῦνταν ἀπὸ Ἑβραίους καὶ Ἀρμενίους καὶ ποὺ βρίσκεται πραγματικὰ σὲ πέρασμα πρὸς τὴ Θεσσαλονίκη; Ἡ αὐτὰ πρέπει νὰ τὰ ἀναζητήσουμε σὲ παράλια σημεῖα καὶ ὄχι ψηλότερα ἀπὸ τὴν ἀκρόπολιν τῆς Θεσσαλονίκης; Μένει τὸ πρόβλημα.

Ἄν λάβουμε ὑπ' ὄψιν μας τὴ σωζόμενη ὡς τις ἀρχὲς τοῦ αἰῶνα μας προφορικὴ παράδοση, θὰ ἐπαληθεύσουμε ἀρκετὰ στοιχεῖα τῆς περιγραφῆς

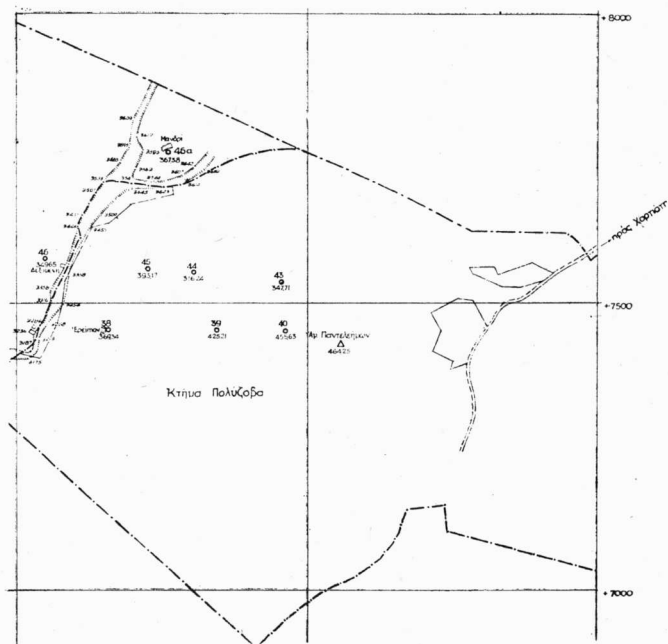

Εἰκ. 13. Ἡ Θεσσαλονίκη ἀπὸ τὸν λόφον τοῦ Καρὰ Τεπέ

τοῦ Καμινιάτη· ὅτι ἡ περιοχὴ Α τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὴ διάρκειαν τῆς τουρκοκρατίας εἶχε ἀμπελῶνες καὶ κήπους μὲ ὀπωρῶνες ὡς τὸν συνοικισμό Τριανδρίας, ὅπως θυμᾶται ὁ φίλος κ. Λάζος Κεχαγιάς ἀπὸ τὴν Πυλαίαν· ὅτι ΒΑ τῶν νέων νεκροταφείων σώζονταν ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια ἐρείπια καὶ ὅλη ἡ περιοχὴ ὀνομαζόταν «Παλαιομονάστηρο» ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς Πυλαίας, ὀνομασία ποὺ προδίδει τὴν ὑπαρξὴ παλαιοῦ—ἄγνωστου σήμερα σὲ μᾶς—μοναστηριοῦ· ὅτι ἐρείπια ἄλλης μεγάλης μονῆς, τοῦ Ἁγ. Παντελεήμονος, μεταξὺ Σανατορίου Ἀσβεστοχωρίου καὶ Πυλαίας, 2 χιλμ. βορείως αὐτῆς, σώζονται ὅπως λέγουν οἱ κάτοικοι τῆς Πυλαίας ἀκόμη ὡς σήμερα (βλ. σχέδ. 1). Τὸ μοναστήρι αὐτὸ εἶχε μεγάλη ἰδιοκτητὴν περιοχὴ καὶ τὸ ὄνομά του μνημονεύεται στοὺς τουρκικοὺς τίτλους (ταπιὰ) τῶν κατοίκων τῆς Πυλαίας¹. Ἀξιοσημείωτο γιὰ τὴν τοπογραφία καὶ τὴν τοπωνυμία τῆς περιοχῆς εἶναι ὅτι στὰ ταπιὰ ἀναφέρονται οἱ Χορτατζήδες, «οἰκοδομημένοι πύργος» σ' ἓνα μέρος αὐτῆς, ἡ κοντινὴ του

1. Βλ. τοὺς τίτλους στὰ τουρκικὰ κτηματολογικὰ βιβλία τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας.

χαράδρα Κιρίς Χανέ και πρὸς Β ὁ βοσκότοπος Ἀκτσέ Κισλά, ὁ ὁποῖος σὲ ἔκθεση ἔρευνας τῶν τίτλων τῆς Ἑλένης χήρας Χρ. Μπιλίρη, πού διενεργήθηκε ἀπὸ τὸν δικαστικὸ ἀντιπρόσωπο τοῦ δημοσίου κ. Δ. Δῶδο τὴν 1 Δεκεμβρίου 1960, ὀρίζεται ἀπὸ τὸν «Μανδρόλακκο, δρόμο Ἀκσακλή,

Σχέδ. 1. Τμήμα σχεδιαγράμματος πὸν ἔγινε τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1964 ἀπὸ ἐπιτροπὴ γιὰ τὴν ἔρευνα τῶν τίτλων τῆς περιοχῆς. Διακρίνεται ἡ θέση τῆς ἐξαφανισμένης μονῆς τοῦ Ἀγίου Παντελεήμονος

Λάκκο τριῶν Βρύσεων, ἀπὸ τὸν στενὸ δρόμο, Σέιχ Σοῦ, δρόμο Χορτιάτη, Κουροῦ Κεμέρ, Ἀσπρη Πέτρα, Μανδρόλακκο». Ἀπὸ τὴν ἴδια ἔρευνα μαθαίνουμε ὅτι σὲ περιοχὴ 100 στρεμμάτων τῆς περιοχῆς αὐτῆς, πού ἦταν γαῖες τοῦ «αὐτοκρατορικοῦ ταμείου», λειτουργοῦσε λατομεῖο καὶ ὅτι πέτρες τοῦ λατομεῖου αὐτοῦ ρίχτηκαν στὴ θάλασσα καὶ χρησιμοποιήθηκαν

γιά νά ἐπεκτείνουν τὸ παραλιακὸ μέρος ποὺ βρίσκεται κοντὰ στὸ ἄλλοτε καφενεῖο τοῦ Λευκοῦ Πύργου, ὅπου τὸ σημερινὸ πρόχειρο ἐθνικὸ θέατρο, καθὼς καὶ γιά νά κτιστοῦν ἐν μέρει οἱ νεοκλασσικὲς οἰκοδομὲς τοῦ «Ταμείου τοῦ Στέμματος», οἱ ὁποῖες βρίσκονταν—καὶ ἐν μέρει βρίσκονται—ἀπὸ τὴ μιά καὶ τὴν ἄλλη πλευρὰ τῆς ὁδοῦ Βασιλίσσης Σοφίας. Σ' ἓνα τμῆμα ἀκριβῶς τοῦ λατομείου αὐτοῦ ιδρύθηκε ἀργότερα, μετὰ τὴν ἀνταλλαγὴ τῶν ἐλληνοτουρκικῶν πληθυσμῶν, ὁ σημερινὸς συνοικισμὸς Εὐαγγελίστριας. Ἡ παράδοση γιὰ τὸν Ἀγ. Παντελεήμονα λέγει ὅτι τὸ μοναστήρι τὸ ἔκτισαν οἱ Τοῦρκοι καὶ σκότωσαν τοὺς μοναχοὺς, ἐπειδὴ εἶχαν θανατώσει δύο ἀξιωματικοὺς ποὺ εἶχαν διανυκτερεύσει ἐκεῖ. Ἡ βλάβστηση ἐκεῖ ἦταν τόσο πλούσια, ὥστε οἱ κάτοικοι τῆς Πυλαίας ὀνόμαζαν τὴν περιοχὴ καὶ τὴν ὀνομάζουν ἀκόμη ὡς σήμερα «Τὸ πυκνόν».

Μετὰ τὴν καταστροφὴ τῆς μονῆς τὸ ὄνομά της δόθηκε στὴν ἐκκλησίᾳ τοῦ Προφ. Ἡλία Πυλαίας, ἡ ὁποία τιμᾶται καὶ ἐπ' ὀνόματι τοῦ Ἀγ. Παντελεήμονος. Ὁ ἀρχικὸς Προφ. Ἡλίας βρισκόταν στὴ σημερινὴ Ἀνω Τούμπα καὶ ἐκεῖ σώζονταν τὰ ἑρεῖπια τοῦ ναοῦ ἢ τῆς μονῆς ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια. Στὴν περιοχὴ ὑπῆρχαν καὶ ἑρεῖπια μικροῦ οἰκισμοῦ. Ἡ παράδοση ἀναφέρει ὅτι οἱ κάτοικοι τρομοκρατημένοι ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν ἐχιδνῶν καὶ μὴ γνωρίζοντας ποῦ νὰ ἐγκατασταθοῦν ἄφησαν ἓνα περιστέρι, ποὺ πέταξε καὶ κάθησε σ' ἓνα δένδρο, ὅπου ἡ σημερινὴ ἐκκλησίᾳ τῆς Πυλαίας. Ἐκεῖ προσῆλθαν ἔπειτα οἱ κάτοικοι τοῦ μικροῦ οἰκισμοῦ καὶ ἀναμείχθηκαν μὲ τοὺς ἄλλους κατοικοὺς τῆς Πυλαίας.

Ὁ Προφ. Ἡλίας ἦταν ὁ προστάτης κατόπιν τῆς περιοχῆς Θεσσαλονίκης-Πυλαίας κατὰ τῆς ἀνομβρίας καὶ ἡ λιτανεαὶ ἔκεينوσε ἀπὸ τὴν Πυλαία μὲ πομπή (ἐξαπτέρυγα, ἱερεῖς μὲ ἄμφια κ.λ.) πρὸς τὴν ἀρχικὴ του θέση, ὅπου βρίσκονταν τὰ ἑρεῖπια τοῦ παλιοῦ ναοῦ ἢ μονῆς. Ἡ περιοχὴ τοῦ παλαιοῦ κτίσματος, 29 περίπου στρέμματα, ἡ ὁποία ἀπαλλοτριώθηκε μετὰ τὸ 1924 γιὰ τὴν ἐγκατάσταση τῶν προσφύγων, ἀνῆκε στὸν Προφ. Ἡλία τῆς Πυλαίας, ὁ ὁποῖος καὶ ἀποζημιώθηκε ἀπὸ τὸ δημόσιο (βλ. σχέδ. 2).

Ἡ Α τῆς Θεσσαλονίκης (μεταξὺ Ἑπταπύργου-Εὐαγγελίστριας ὡς τὸ Ἀκσακλῆ, τὸ σημερινὸ Πανόραμα) περιοχὴ ἐκτάσεως 15.000 στρεμμ., ἀνῆκε σὲ κάποιον Χατζῆ Χασάν ἀγά. Ἀπὸ αὐτὰ τὰ 7/8 τὰ ἀγόρασαν τὸ 1870 7 κάτοικοι τῆς Πυλαίας καὶ τὸ ὑπόλοιπο 1/8 περιῆλθε μετὰ τὴν κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης στὸ δημόσιο¹.

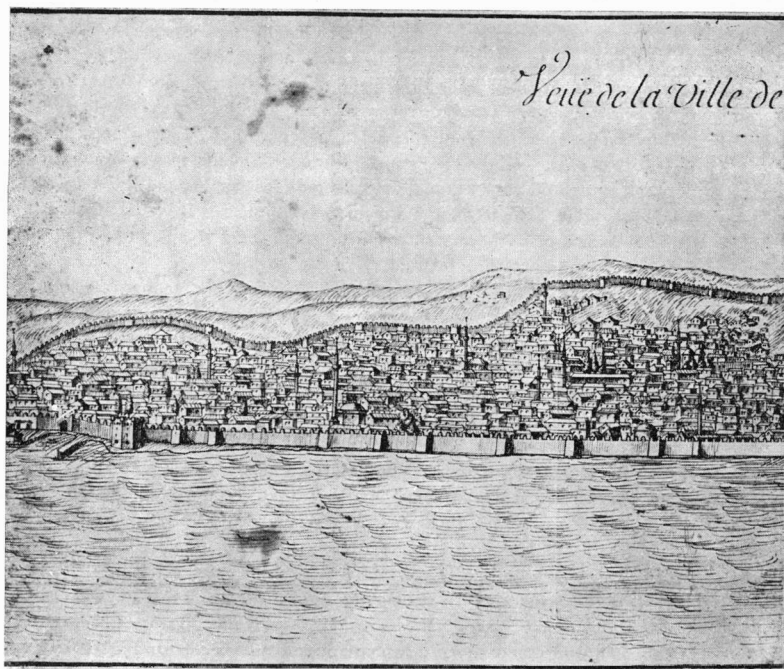
Πηγαίνοντας πρὸς τὸ Πανόραμα, λίγο πιὸ πάνω ἀπὸ τὸ κέντρο «Κούινιε», δεξιὰ ἀπὸ τὸν δρόμο Θεσσαλονίκης-Πανοράματος, βρέθηκαν σὲ ἐκσκαφὴ οἰκοπέδου τὰ λείψανα παλαιοχριστιανικῆς βασιλικῆς (βλ. Χρο-

1. Πληροφορίες τοῦ κ. Λάζου Κεχαγιᾶ τῆς τελευταίας παραγράφου οἱ ὁποῖες στηρίζονται σὲ τίτλο ἰδιοκτησίας τοῦ 1870.

νικά ἔτους 1972 στὸ ὑπὸ ἐκδοσὴ «Ἀρχαιολογικὸ Δελτίο»). Ἐπίσης λίγο πρὶν ἔξω ἀπὸ τὸ Πανόραμα, στὸν δρόμο Πανοράματος-Χορτιάτη, ὑπάρχει σήμερὰ ἓνα νέο μοναστήρι, τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς. Ἀνατολικότερα τοῦ μοναστηριοῦ στὴν περιοχὴ νεώτερης ἐκκλησίας ἔχουν ἐντοπισθεῖ ὀστρακα ὑστεροβυζαντινῶν χρόνων καὶ τουρκοκρατίας. Ἡ νεώτερη ἐκκλησία πρέπει νὰ εἶναι κτισμένη στὸ χῶρο παλαιότερου κτηρίου.

Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι στὰ δύο αὐτὰ σημεῖα ἔχουμε τὰ ἴχνη δύο μοναστηριῶν ἀπὸ τὸ πλῆθος αὐτῶν ποὺ ἀναφέρει ὁ Καμινιάτης.

Ἀκόμη, πηγαίνοντας πρὸς τὴ Γεωργικὴ Σχολὴ ἀνατολικά τοῦ ἐργοστασίου «ΒΙΑΜΥΛ» στὸ χῶρο τῶν ναυπηγείων, ἔχει ἐντοπισθεῖ δίπλα

Εἰκ. 14. Ἡ Θεσσαλονίκη. Γενικὴ ἄποψη ἀπὸ τὴ θάλασσα, 19

(Ἐ

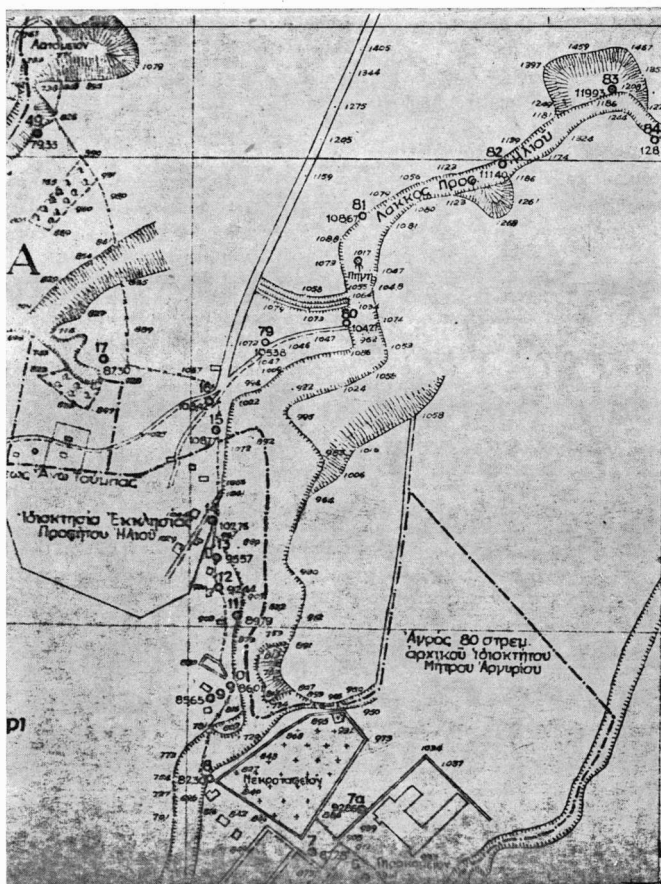
στή θάλασσα τοῖχος, πὺν σώζεται σὲ ὕψος $\pm 0,70$ ἐκ. Ὁ τοῖχος αὐτὸς βαίνει ἀπὸ Α-Δ καὶ εἶναι κτισμένος κατὰ τὸ παλαιοχριστιανικὸ σύστημα δομῆς.

Αὐτὰ τὰ λείψανα τῶν παλιῶν ἐκκλησιαστικῶν κτισμάτων, γιὰ τὰ ὁποῖα πληροφορίες μοῦ ἔδωσε ὁ κ. Ε. Τσιγαρίδας, ἀποτελοῦν—κατὰ πᾶσαν πιθανότητα—ὕπολείμματα παλιῶν μοναστηριῶν.

6. Ἀπὸ τὰ παραπάνω βγαίνει τὸ συμπέρασμα ὅτι ἡ καταστροφή τοῦ φυσικοῦ περιβάλλοντος πρέπει νὰ εἶχε συντελεστεῖ κατὰ τὸν 14ο καὶ 15ο αἰ. Δυστυχῶς δὲν ἔχουμε ἀπόψεις τῆς Θεσσαλονίκης παλιότερες ἀπὸ τὸν 17ο αἰ. πὺν νὰ παριστάνουν καὶ μέρος τῆς ὑπαίθρου Α καὶ Δ τῆς πόλης, Ἡ ἀρ-

-1687. Σχέδιο με πένα, Παρίσι, Ἑθνικὴ Βιβλιοθήκη
ικὴ Ἑμπορικὴ Ναυτιλία, ἐκδ. Ἑθνικῆς Τραπεζῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1972)

Σχεδ. 2. Ἄλλο τμήμα τοῦ ἴδιου σχεδιαγράμματος
 μετὰ τὴν περιοχὴ τῆς ἰδιοκτησίας τοῦ Προφ. Ἡλίου Πυλαίας

χαιότερη καὶ ἀκριβέστερη ὡς πρὸς τὴν ἀπόδοσή της εἶναι αὐτὴ ποὺ δημοσιεύτηκε στὸ συλλογικὸ ἔργο «Ἑλληνικὴ ἐμπορικὴ ναυτιλία (1453-1850)»¹, σχεδιασμένη μὲ πένα, καὶ βρίσκεται στὸ Παρίσι, στὴν Ἐθνικὴ Βιβλιοθήκη. Παριστάνει τὴν γενικὴ ἄποψή της ἀπὸ τὴ θάλασσα μεταξύ 1685-1687. Ἡ δημοσίευση ἐγίνε ἀπλῶς καὶ μόνο γιὰ νὰ παρουσιαστεῖ ἕνα σπουδαῖο ἐμπορικὸ τῆς Ἑλλάδας λιμάνι, τῆς Θεσσαλονίκης, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει γίνε συνειδητὴ ἡ προσφορὰ τῆς εἰκόνας ἀπὸ ἱστορικὴ ἄποψη στὴ γνώση τῆς τοπογραφίας τῆς τουρκοκρατούμενης πόλης (βλ. εἰκ. 14). Ἡ εἰκόνα αὐτὴ καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλη παρουσιάζει τὴν ἄποψη τῆς πόλης στὰ χρόνια τῆς τουρκοκρατίας ὡς τὴν ἀπελευθέρωσή της (1912). Διακρίνεται πολὺ καθαρά ἀκέραιος ὁ περίβολος τῶν τειχῶν καθὼς καὶ τῆς ἀκρόπολης μὲ τὸ Ἑπταπύργιο. Ἐπίσης στὰ ἀνατολικά τείχη βλέπουμε ἐπάνω ψηλὰ τὸν Zincirli ἢ Kusakli kule (ἄλυσσοςωμένος πύργος), ὅπου τὸ βυζαντινὸ Τριγώνιο, καὶ κάτω τὸν νοτιοανατολικὸ Πύργο, τὸν σημερινὸ Λευκὸ Πύργο, μὲ τὸν τετράγωνό του περίβολο, ὅπως ἦταν στὰ μέσα τῆς τουρκοκρατίας, ὁ ὁποῖος μετὰ τὴ γνωστὴ καλύτερη σειρὰ ἐπάλξεων ἀπέληγε σὲ ὄρθιο κῶνο. Ἐξ ἰσου ὀγκώδης, ἴσως κάπως ὀγκωδέστερος, εἶναι ὁ δυτικὸς πολυγωνικὸς πύργος κοντὰ στὴν εἰσοδο τοῦ λιμανιοῦ². Μέσα στὴν πόλη διακρίνονται ἀρκετοὶ κενοὶ χῶροι τόσο στὸν περίβολο τῆς ἀκρόπολης, ὅσο καὶ μέσα στὴν κυρίως πόλη, κάτω ἀπὸ τὸ Ἑπταπύργιο, στὸ λεγόμενο παλαιότερα *μπαῖρι*,³ ἀλλὰ καὶ πιὸ δυτικὰ ἀκόμη. Γενικὰ διαπιστώνουμε ὅτι τόσο μέσα στὴν ἀκρόπολη, ὅσο καὶ στὴν ἄνω πόλη ὑπάρχουν πολλοὶ κενοὶ χῶροι. Ἀντίθετα πυκνοκατοικημένο ἦταν τὸ δυτικὸ τμήμα της.

Ἄλλη ἄποψη τῆς Θεσσαλονίκης τῶν ἀρχῶν τοῦ 18ου αἰ., ποὺ δίνει ὁ περιηγητὴς Dapper, εἶναι ἐξωραϊσμένη καὶ μάλλον φανταστικὴ (βλ. εἰκ. 15). Πολὺ καλύτερες βέβαια εἶναι οἱ νεώτερες τοῦ 19ου αἰ., τοῦ Amand Freiherrn v. Schweiger-Lerchenfeld⁴ (εἰκ. 16) καὶ τοῦ ἄββᾶ Hamard⁵ (εἰκ. 17).

Στὴν πνευρογραφημένη ἄποψη τῆς Θεσσαλονίκης τοῦ 17ου αἰ. ἔξω ἀπὸ τὰ ἀνατολικά τείχη τῆς πόλης δὲν ὑπάρχουν παρὰ μόνο δύο μικρὰ οἰκήμα-

1. Ἐκδ. Ἐθνικῆς Τραπεζῆς τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1972, μὲ ἐπιμέλεια τοῦ Στέλιου Ἀ. Παπαδοπούλου.

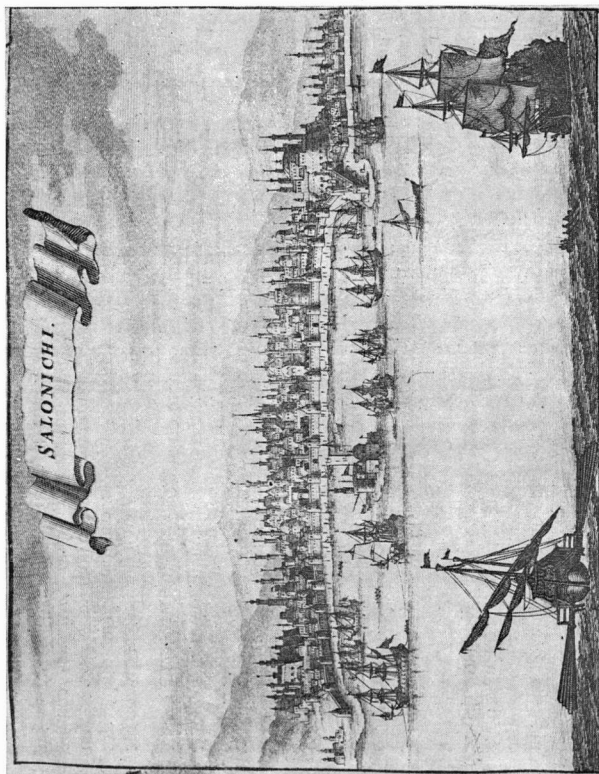
2. Τὴν εἰκόνα εἶχε ὑπ' ὄψιν του ὁ Χ. Μπακιρτζῆς στὴν ἐνδιαφέρουσα μελέτη του «Ἡ θάλασσα ὁχθρῶση τῆς Θεσσαλονίκης», Βυζαντινὰ 7 (1975) 291-341.

3. Χατζῆς Ἰωάννου, Ἀστυγραφία, σ. 59. Τοῦ αὐτοῦ, Θερμαῖς ἦτοι περὶ Θεσσαλονίκης, Μέρ. Α'. Ἱστορία καὶ ἀρχαιολογία, Ἀθῆναι 1879, σ. 14: «Τὸ ὑψηλὸν μέρος τῆς πόλεως λέγεται μπαῖρι, ἦτοι ὕψωμα ἢ ἄκρον ἀντιθέτως δὲ πρὸς τοῦτο μέρος τι ἄλλο ὀνομάζεται κάμπος, καὶ οἱ κάτοικοι αὐτῶν *καμπιανοὶ* καὶ *μπαῖριῶται*».

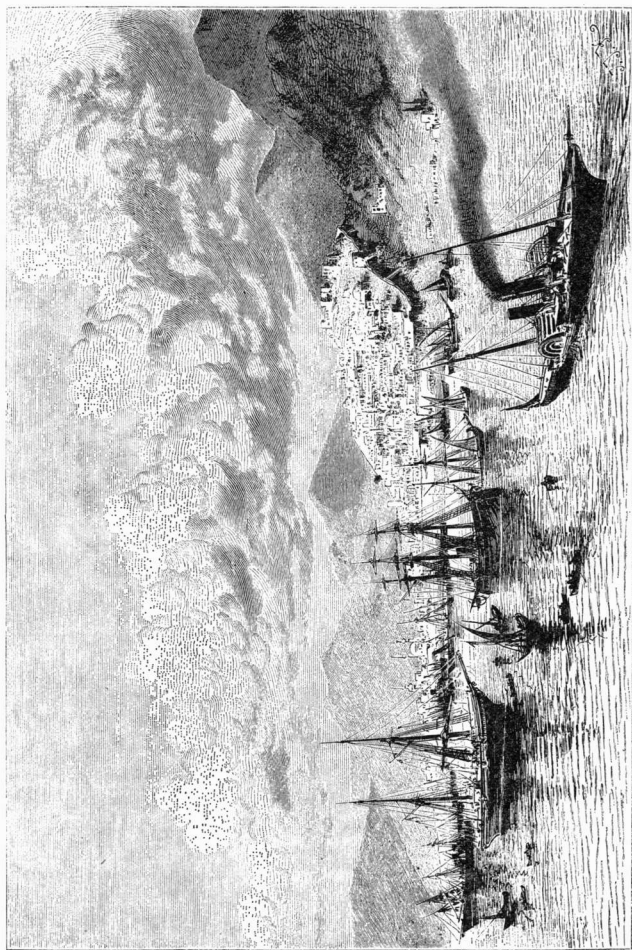
4. Amand Freiherrn v. Schweiger-Lerchenfeld, Der Orient, Wien-Pest-Leipzig 1882, ἐκτὸς κειμένου, μεταξύ σ. 120-123 ἦτοι στὴ σ. 121.

5. Βλ. A b é H a m a r d, Par delà l'Adriatique et les Balkans, Paris-Lyon 1890, σ. 158 καὶ 173.

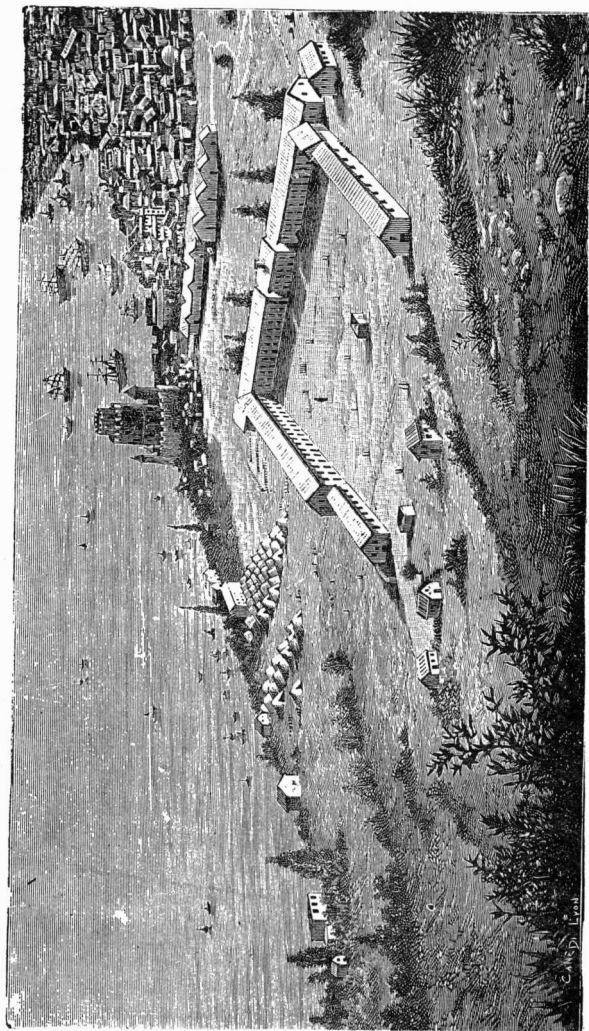

Εἰκ. 15. Ἡ Θεσσαλονίκη κατὰ τὸν Dapper (ἄρχ. 18ου αἰ.)

Εἰκ. 16. "Αποψη τῆς Θεσσαλονίκης κατὰ τὰ τέλη τοῦ 19 αἰ.,
πρὶν ἀπὸ τὸ γκρέμισμα τῶν παραβιάσιων τειχῶν τῆς

Εἰκ. 17. Ἡ Θεσσαλονίκη μετὰ τὴν περιουσίαν τοῦ Λευκοῦ Πύργου κατὰ τὸ δεύτερον μιστὸ τοῦ 19ου αἰ.

τα, ποὺ εἶναι δυνατόν ν' ἀνταποκρίνονται στὸ ἀγίασμα τοῦ Ἀγ. Παύλου ἢ τῆς βρύσης τοῦ Σεῖχ Σοῦ. Εἶναι πολὺ γνωστὸ βέβαια τὸ Ἀγίασμα τοῦ Ἀγ. Παύλου, ὅπου τὸν περασμένο αἰῶνα—αὐτὸ δὲν γίνεται τώρα—οἱ κάτοικοι τὴν ἡμέρα τῆς γιορτῆς συνήθιζαν νὰ ρίχνουν νομίσματα μέσα στὴν πηγὴ¹. Ὁ Χατζῆ Ἰωάννου δὲν ἀναφέρεται καθόλου στὴν παλιότερη ἱστορία ἢ σὲ παλιότερα κτίσματα ἢ ἔστω καὶ λείψανα κτισμάτων. Αὐτὸ ὅμως δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐμποδίσαι νὰ ὑποθέσουμε ὅτι στὸν τόπο αὐτὸν δὲν ὑψωνόταν ἄλλοτε, στὰ βυζαντινὰ χρόνια, μονὴ ἢ ναὸς τοῦ Ἀγ. Παύλου, ἂν σκεφθοῦμε μάλιστα τὴ θέση ποὺ θὰ εἶχε ἡ λατρεία του στὴν πόλη ἐκείνη ὅπου ὁ μέγας ἀποστολὸς εἶχε κηρύξει τὸ εὐαγγέλιο.

Στὴν ἴδια διεύθυνση, στὸ τέρμα τῶν λεωφορείων τῆς γραμμῆς Σεῖχ Σοῦ ἢ «Χίλια δένδρα», ὅπως ὀνομάζεται, σώζεται ὡς σήμερα κάπως παραμερισμένο ἓνα κτίσμα παλιό, ὁ τάφος (türbe), νομίζω, ἐνὸς ἀγίου μουσουλμάνου, τὸν ὁποῖον προσπερνοῦν οἱ διαβάτες, χωρὶς νὰ τὸν προσέχουν καθόλου. Εἶναι ἓνα μικρὸ κτίσμα μὲ μεγάλα τοῦβλα, τὸν ὁποῖον οἱ πλευρὲς σχηματίζουν 4 ὀξυκόρυφα τόξα (εἰκ. 18). Ἐπάνω σ' αὐτὰ στηρίζεται μικρὸς τροῦλος, ὁ ὁποῖος ὅμως δὲν φαίνεται καθόλου ἀπ' ἔξω γιατί τὸ μνημεῖο ἔχει τειχιστεῖ ἀπὸ τίς 3 πλευρὲς του καὶ σκεπαστεῖ καὶ ἰσοπεδωθεῖ ἡ ὀροφή του. Μέσα στὸ κτίσμα ὑπάρχει σήμερα ρωμαϊκὴ σαρκοφάγος, στὴν ὁποία κάποτε μεταβιβαζόταν τὸ νερὸ τῆς πηγῆς καὶ ἀπὸ σωλῆνα τῆς ὁποίας ἐπιναν οἱ διαβάτες. Δηλαδή ἡ βρύση βρισκόταν στὴν εἰσοδο τοῦ κτίσματος καὶ ὄχι ἐκεῖ ὅπου εἶναι σήμερα, στὴν παρυφῇ τοῦ δρόμου.

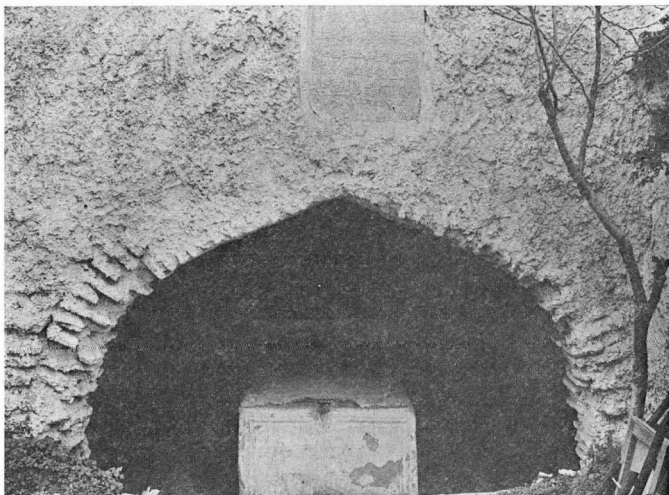
Πότε ἀκριβῶς κτίστηκε ὁ τάφος, μοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ τὸ προσδιορίσω. Πάντως ὁ τρόπος τῆς οἰκοδομήσεως μᾶς ὁδηγεῖ πολὺ πίσω στὸ παρελθόν. Στὴν πρόσοψη τοῦ κτίσματος ὑπάρχει τουρκικὴ ἐπιγραφή πολὺ νεώτερη, ἢ ὁποία ἔχει φθορὲς καὶ εἶναι δυσανάγνωστη. Τὸ μόνον καθαρὸ σημεῖο εἶναι τὸ ἔτος Ἐγίρας 1173, ποὺ ἀντιστοιχεῖ στὴ δική μας χρονολογία 1759-1760 (εἰκ. 19). Ὁ διευθυντὴς τοῦ Ἱστορικοῦ Ἀρχείου Μακεδονίας κ. Βασίλειος Δημητριάδης, ποὺ εἶχε τὴν καλωσύνη νὰ μελετήσῃ τὴν ἐπιγραφή, κατόρθωσεν νὰ διαβάσῃ ὅτι τὸ νερὸ εἶχε κοπεῖ καὶ ὅτι ὁ Dede (σεβάσμιος) Ἀλῆ Μεχμέτ φρόντισεν νὰ τὸ ξαναφέρει καὶ νὰ ἀνακαινίσῃ τὴν κρήνη.

Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι στὸν τόπο αὐτὸν θὰ ὑπῆρχε, ὅπως καὶ συνέβαινε συνήθως, βυζαντινὸ ἱερὸ ἱδρυμα, κατεστραμμένη μονὴ ἢ ἀγίασμα, ποὺ καταλήφθηκε ἀπὸ τὸν ζηλωτὴ δερβίση, τὸν ὁποῖο ἔπειτα τίμησαν οἱ ὁπαδοὶ του. Ἴσως ἀνάγεται στὰ χρόνια μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης στὰ 1430 ἀπὸ τοὺς Τούρκους. Νὰ κάμω μιὰ τολμηρὴ ὑπόθεση; Νὰ εἶναι ἄραγε ὁ τάφος κανενὸς δερβίση ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἔπασαν κατὰ τὴν πολιορκία καὶ τὴν ἄλωσή της; Πάντως τὸ μνημεῖο βρίσκεται στὴν ἴδια γραμμὴ ποὺ κατευ-

1. Χατζῆ Ἰωάννου, Ἀστυγραφία Θεσσαλονίκης, σ. 105.

θύνεται πρὸς τὸ σημεῖο ἐκεῖνο τῶν τειχῶν, ὅπου ἔσπασε ἡ ἄμυνα τῶν Θεσσαλονικέων, δηλαδὴ κάτω ἀπὸ τὸ Τριγώνιο.

Κάτω ἀπὸ τὶς πλαγιὲς τῶν λόφων ὅπου βρίσκονται τὰ παραπάνω ἁγίασματα τοῦ Ἁγ. Παύλου καὶ Σεῖχ Σοῦ ὑπάρχει τὸ ἁγίασμα τῆς Ἁγίας Φωτεινῆς ἢ Φωτίδος πού ὡς τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰώνα βρισκόταν μέσα στὴν ἀκατοίκητη πεδιάδα¹. Ἀσφαλῶς κάποιο θρησκευτικὸ ἴδρυμα ἀντιπροσώπευε

Εἰκ. 18. Τουρκικὸ κτίσμα Σεῖχ Σοῦ

(Φωτογραφία τοῦ ἐπιμελητῆ βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων κ. Θεοχ. Παζαρά)

καὶ τὸ ἁγίασμα αὐτὸ κατὰ τὴν βυζαντινὴ περίοδο. Πιο κάτω, στὸν παραλιακὸ χῶρο πού ἐκτείνεται πρὸς Α, στὴ σημερινὴ περιοχὴ τοῦ Πεδίου τοῦ Ἁρεῶς καὶ τοῦ Φαλήρου στὴν πενογραφημένη ἄποψη τῆς Θεσσαλονίκης βλέπουμε ὀρισμένα κτίσματα. Μέσα στὰ κτίσματα αὐτὰ πρέπει ν' ἀναζητήσουμε λείψανα παλιῶν μονῶν; Πιθανόν. Πάντως στὴν περιοχὴ τοῦ Φαλήρου σώζεται ἀκόμη καὶ σήμερα τὸ Ἁγίασμα τῆς Ἁγ. Σολομονῆς, τὸ ὁποῖο πιστεύει ὁ Χατζῆ Ἰωάννου ὅτι βρισκόταν μέσα στὸν περίβολο μοναστηριοῦ. «Ἐφάρνησαν, γράφει στὰ 1880 ὁ παλιὸς Σαλονικιός, κατ' ἐκεῖνο τὸ μέρος ἄλ-

1. Χατζῆ Ἰωάννου, Ἀστυγραφία, σ. 65.

Εἰκ. 19. Ἡ τουρκικὴ ἐπιγραφή τοῦ Σεῖχ Σοῦ
(Φωτογραφία τοῦ ἐπιμελητῆ βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων κ. Θεοχ. Παζαρά)

λοτε, κιονόκρανα, στυλοβάται κ.λ. Πρό τινων δὲ μηνῶν ἐφάνησαν καὶ τὰ τεῖχη τοῦ ναοῦ, καὶ εἰς τάφος ἡγουμένου τινὸς τῆς μονῆς. Τὸ μοναστήριον τοῦτο πιθανῶς ὠνομάζετο τῇ Ἀγίας Σολομονῆς».

Ὁ Χατζῆ Ἰωάννου προσπαθώντας νὰ ἐξηγήσει πῶς εἰσέδυσσε στὸ χριστιανικὸ μαρτυρολόγιον ἡ Ἰουδαία Ἀγία Σολομονή, ποὺ μαρτύρησε μὲ τὰ ἑπτὰ παιδιά της καὶ τὸν διδάσκαλό της Ἑλεάζαρ γύρω στὸ 168 π.Χ., ἐπὶ Ἀντιόχου τοῦ Ἐπιφανοῦς, ὑποθέτει ὅτι ἡ λατρεία της ἀναπτύχθηκε στὴ Θεσσαλονίκη γιὰ νὰ κολακευθοῦν οἱ πολλοὶ τὴν ἐποχὴ ἐκείνη Ἑβραῖοι κατόικοι της καὶ ὅτι ἐμφυτεύθηκε πιθανὸν στὴν πανάρχαια λατρεία τῆς ἀρχαίας νύμφης Σαλμωνῆς καὶ τῆς πηγῆς της. Καὶ ἀπόδειξε αὐτοῦ, προσθέτει, εἶναι ἡ ἀσημύτητα τῆς ἁγίας Σολομονῆς, τῆς ὁποίας δὲν γνωρίζει ἄλλο ναό¹. Αὐτὰ ὅμως εἶναι ἐντελῶς αὐθαίρετα καὶ ἀνακριβῆ, γιατί ἡ Ἀγία Σολομονή τιμᾶται ὡς ἁγία καὶ μάρτυς καὶ ἡ τιμὴ αὐτῆς τῆς ὁμάδας («οἱ ἅγιοι Μακκαβαῖοι») ἦταν πολὺ διαδεδομένη στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ γενικὰ στὴν Ἀνατολή. Ναὸς τῶν Μακκαβαίων («μαρτύριον») ὑπῆρχε «ἐν τοῖς Δομνίνου ἐμβόλοις» καὶ «πέραν ἐν τῇ Ἑλαίᾳ» ἢ «ἐν Συκαῖς (Γαλατᾶ)» στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὸ λείψανό τῇ ἁγίας Σολομονῆς ὑπάρχει στὸν σημερινὸ πατριαρχικὸ ναὸ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὑπάρχει ἐπίσης πλήρης ἐορταστικὴ ἀκολουθία στὸ Μηναιὸ Αὐγούστου (1 τοῦ μήνα), τότε ποὺ ἐορτάζεται ἡ μνήμη τους. Ἔχουμε ἐπίσης καὶ ἀνέκδοτη ἀκολουθία στοὺς κώδικες τῆς Μεγ. Λαύρας Δ14 καὶ Ω147 καὶ Παρισίων 1568, γραμμένες ἀπὸ ἐπιφανεῖς ὑμνογράφους, τὸν Ἀνδρέα Κρήτης καὶ τὸν Θεοφάνη. Στὴν ἀκολουθία τοῦ ἁγιασμοῦ μνημονεύονται οἱ παραπάνω μάρτυρες μαζί μὲ τοὺς πρὸ λαοφιλεῖς ἁγίους².

Ἀσθήρικτῃ ἐπίσης εἶναι καὶ ἡ γοητευτικὴ προσπάθεια τοῦ Χατζῆ Ἰωάννου νὰ μᾶς συνδέσει μὲ τὸν ἀρχαῖο κόσμον ταυτίζοντας τὴν Ἀγία Σολομονή (Σολομωνή) μὲ τὴ νύμφη Σαλμωνή. Ἡ τάση αὐτὴ, νὰ ταυτίζουν τοὺς ἁγίους τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τοὺς Θεοὺς καὶ τοὺς ἥρωες τῆς εἰδωλολατρίας, ἔχει σήμερα ξεπεραστεῖ.

Ὁ Χατζῆ Ἰωάννου εἶδε ἀκόμη κοντὰ στὸν μύλο Ἀλλατίνι τὰ ἐρείπια ἄλλης μονῆς, ποὺ κλίνει νὰ τὰ ταυτίσει μὲ τὰ ἀντίστοιχα ποὺ εἶχε διαπιστώσει παλιότερα, στὶς ἀρχὲς τοῦ 18ου αἰ., ὁ περιηγητὴς Paul Lucas³, ἀλλὰ

1. Χατζῆ Ἰωάννου, Ἀστυγραφία, σ. 49.

2. Βλ. γιὰ τὴν Ἀγία Σολομονή καὶ τοὺς Μακκαβαίους στοῦ Μ. Γ. Ε. Δ. Ε. Β., Βυζαντινὸν ἐορτολόγιον, ἐν Κωνσταντινουπόλει 1899, σ. 143. Σ. Εὐστρατιάδου, Ἀγιολόγιον τῆς Ὁρθόδοξου Ἐκκλησίας, Ἀθῆναι ἄ.ε., σ. 126. F. Halkin, Bibliotheca Hagiographica Graeca, τ. II, Bruxelles 1957, σ. 68-70.

3. Χατζῆ Ἰωάννου, ἔ.α., σ. 102.

τέτοιες πληροφορίες δὲν συνάντησα στὸ κείμενο του¹. Φαίνεται πὼς ὁ Χατζῆ Ἰωάννου ἔκαμε κάποιο λάθος.

Τώρα ἂς ἔλθουμε στὴν ἄλλη στὴν ἀντίθετη πλευρὰ τῆς πόλης. Δυτικὰ τῆς Θεσσαλονίκης ὑπῆρχαν ὡς τὰ τελευταῖα χρόνια οἱ λαχανόκηποι καὶ τὰ περιβόλια μὲ τὰ ὀπωροφόρα δένδρα καὶ μὲ τὶς ἀγροτικές καλύβες, πὺν τὰ ἔχει καταφάγει σήμερα ἡ συνεχῆς οἰκοπεδοποίηση καὶ ἡ ἐπέκταση τῆς πόλης. Λίγο ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη, στὴν παραλία, ὑπῆρχε ὠραιότατος τόπος περιπάτου (τὸ γνωστὸ στοὺς παλιοὺς Θεσσαλονικεῖς Μπὲς Τσινάρ), ὁ ὁποῖος μετὰ τὴν εἴσοδο τῶν ἐλληνικῶν στρατευμάτων ὀνομάστηκε «Κῆπος Πριγκίπων». Τὸ Μπὲς Τσινάρ δὲν ἀναφέρεται στὸν Ἑβλιά Τσελεμπή². Πάντως εἶναι πολὺ γνωστὸ κατὰ τὴν ἐλληνικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1821. Τὸ μνημονεῖ ὁ Κασομούλης, ὅταν μιλεῖ γιὰ τὸ ταξίδι του στὸν Ὀλυμπο κατὰ τὰ τέλη Φεβρουαρίου 1822, ὅποτε προχώρησε μὲ τὸ καράβι του ὡς τὴ Θεσσαλονίκη, ἔριξε μιὰ κανονιὰ στὴν ἀποβάθρα, ἔστριψε πρὸς τὸ Μπὲς Τσινάρ καὶ διευθύνθηκε πρὸς τὸ Ἑλευθεροχώρι, ὅπου καὶ ἔφθασε τὸ βράδι³.

Ἐπίσης ἔξω ἀπὸ τὰ δυτικὰ τείχη καὶ ψηλότερα φαίνονται, στὴν πενογραφημένη ἄποψη τῆς Θεσσαλονίκης, ὀρισμένα κτίσματα. Ἴσως νὰ ἦταν τὸ Ἀγίασμα τῆς Ἀγ. Παρασκευῆς, γιὰ τὸ ὁποῖο μιλήσαμε, ὑπόλειμμα παλαιᾶς βυζαντινῆς μονῆς, καὶ ἀσφαλῶς ἡ μονὴ τῶν Μεβλεβήδων τῆς τουρκοκρατίας.

Τί ἔκρυβε ὅμως αὐτὸς ὁ μουσουλμανικὸς εὐκτήριος οἶκος; Ὁ ἱστορικὸς τῆς «Ἀστυγραφίας τῆς Θεσσαλονίκης» Μιχαὴλ Χατζῆ Ἰωάννου ἀναφέρει στὴν περιοχὴ ἐκεῖνη μονὴ τῆς Ἀγίας Ματρώνας, καθὼς καὶ ἐκκλησία τῶν Ἀγίων Χιόνης, Εἰρήνης καὶ Ἀγάης, αὐτὴν πιὸ κοντὰ πρὸς τὴν πόλη. Πρὸς αὐτὴ μάλιστα τὴν κατεύθυνση κινήθηκαν καὶ ἔφθασαν στὰ παραπάνω κτίσματα οἱ Σλάβοι κατὰ τὴν πρώτη καὶ δευτέρη ἐπιδρομὴ τους ἐναντίον τῆς Θεσσαλονίκης. Ἡ μονὴ τῆς Ἀγίας Ματρώνας εἶχε, φαίνεται, τὴ φρουρικὴ ἐμφάνιση ἐνὸς πραγματικὰ μεγάλου μεσαιωνικοῦ μοναστηριοῦ μὲ πολλὰ οἰκήματα γύρω, ὥστε οἱ Σλάβοι κατὰ τὴ δευτέρη ἐπιδρομὴ τους, ὅταν ἔφθασαν ἐκεῖ νύχτα, ἐνόμισαν ὅτι βρέθηκαν κιόλας στὴ Θεσσαλονίκη. Καὶ ὡς πρὸς τὴ θέση τῶν κτισμάτων αὐτῶν νομίζω ὅτι ὀρθὰ τοὺς τοποθετεῖ ὁ Χατζῆ Ἰωάννου ἔξω ἀπὸ τὴ Ληταία πύλη (Καινουργία Πόρτα), δηλαδὴ ἔξω ἀπὸ τὴν εἴσοδο τῆς ὁδοῦ Ἀγίου Δημητρίου πρὸς τὰ Δ, καὶ συγχρόνως τὰ ταυτίζει μὲ ὀρισμένα ἱερὰ ἰδρύματα τῶν μουσουλμάνων. Γράφει μάλιστα

1. Βλ. περιγραφὴ τῆς Θεσσαλονίκης στοῦ Paul Lucas, Voyage, Amsterdam 1714, τ. 1, σ. 203-206.

2. Νικ. Μοσχόπουλου, Ἡ Ἑλλάς κατὰ τὸν Ἑβλιά Τσελεμπή, ΕΕΒΣ 16 (1940) 360.

3. Νικ. Κ. Κασομούλης, Ἐνθυμήματα στρατιωτικὰ τῆς Ἐπανάστασεως τῶν Ἑλλήνων (1821-1833), Ἀθῆναι 1940, τ. I, σ. 185.

καὶ τὰ ἐξῆς, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἐλκύσουν τὴν προσοχὴ τῶν βυζαντινολόγων μας· «...καὶ σήμερον ἀκόμη πρὸς τὸ μέρος τῆς Ληταίας πύλης (Καινούργιας Πόρτας) εὐρίσκονται λείψανά τινα κτιρίων, συγχρόνως δὲ καὶ διάφοροι εὐκτήριοι οἴκοι τῶν μουσουλμάνων, ὡς ὁ Μεβλικανὲς κ.λ.π.»¹. Γιὰ τὸ μοναστήρι τῆς Ἀγίας Ματρώνας ποὺ καταγόταν ἀπὸ τὴν Θεσσαλονίκη καὶ μαρτύρησε μέσα στὴν ἴδια τὴν πόλη, γράφει ὅτι κτίστηκε ἀπὸ τὸν ἀρχιεπίσκοπό τῆς Ἀλέξανδρο, ποὺ πιθανῶς εἶναι ἐκεῖνος ποὺ ἔλαβε μέρος στὴν Ἀ' Οἰκουμένηκὴ σύνοδο τῆς Νίκαιας στὰ 325², καὶ θεωρεῖ πολὺ πιθανὸν—καὶ συμφωνῶ μὲ τὴν γνώμη του—νὰ συμπίπτει μὲ τὴν μονὴ τῶν Μεβλεβήδων, ὅταν μάλιστα γνωρίζουμε ὅτι τὰ περισσότερα μουσουλμανικὰ ἱερὰ ἱδρύματα ὑποκατέστησαν ἀντίστοιχα βυζαντινά³.

Ὁ Ἐβλιά Τσελεμπή κάνει ἰδιαίτερο λόγο γιὰ τὸν τεκεὶ τῶν Μεβλεβήδων, ποὺ τὸν περιγράφει ὡς ἐξῆς: «Μεταξὺ αὐτῶν εἶναι ὁ ἕξω τῆς πύλης Γενί καποῦ ἄριστα διατηρημένος καὶ διακόσμητος μεβλεβχανὲς τοῦ Δζελαεδδὶν Ρουμῆ, μέγα εὐαγὲς ἱδρυμα τοῦ Ἑκμεκτζή-ζαδὲ Ἀχμέτ πασᾶ. Διὰ τὴν περιγραφὴν τούτου ἡ γλῶσσα εἶναι ἀνεπαρκής. Ἐπειδὴ ὅμως μεγάλη εἶναι ἡ ἀγάπη ἡμῶν πρὸς τὸν μέγαν ἐκεῖνον σουλτάνον (=ἄρχηγόν), ἃς τολμήσωμεν νὰ τὸν περιγράψωμεν.

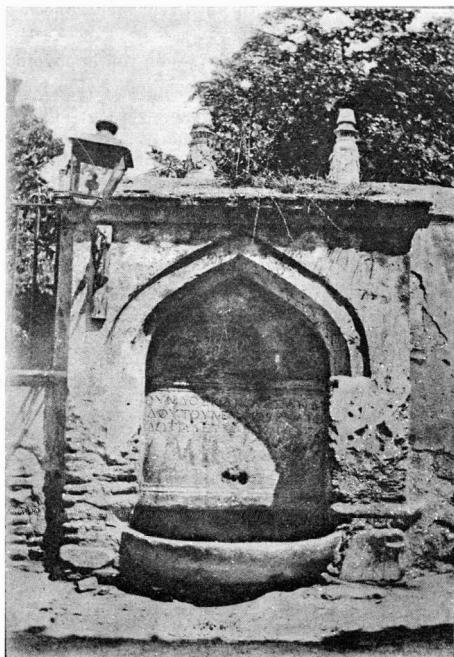
Πρῶτον τὸ ἔδαφος τοῦ μεγάλου τούτου μοναστηρίου κεῖται ἐπὶ θέσεως ὑψηλῆς ἕξω τῆς πύλης Γενί-καποῦ, συνεχομένης πρὸς τὸ τεῖχος, ὁπόθεν ἡ θάλασσα τοῦ Αἰγαίου φαίνεται καθαρὰ κάτω ἀπὸ τοὺς πόδας τοῦ θεωμένου. Καὶ ὅλων τῶν κελλίων τῶν πτωχῶν (δηλαδὴ τῶν μοναζόντων) τὰ παράθυρα βλέπουν πρὸς τὴν θάλασσαν. Ἡ δὲ ἐσωτερικὴ αὐλὴ του κεῖται εἰς τὸ μέσον ἄλλης ἐκτάσεως μὲ πύλην σιδηρᾶν ὁμοίαν πρὸς πύλην φρουρίου. Ἐχει αἰθουσαν δερβισικῶν ὀρχήσεων ἀναψυχῆς μὲ θόλον ξύλινον, περιτοιχιζομένην ἐκ τῶν τεσσάρων πλευρῶν ἀπὸ ἰδιαίτερα διαμερίσματα, ὅλα περικυκλούμενα ἀπὸ καλλιτεχνικὰ κιγκλιδώματα καὶ διακόσμητα μὲ χαμαιλεοντεῖως πολυχρόμους ζωγραφίας τῆς Τραπεζοῦντος. Εἶναι θόλος ἀξιοθέατος, καλλιτεχνικώτερος ἀπὸ τῶν τῆς ἐν Βεσικτὰς (Διπλοκιονίω) τῆς Κωνσταντινουπόλεως δερβισικῆς μονῆς τῶν Μεβλεβήδων. Καὶ αὐτὸς ὁ Χαμπίπ-Νουτζάρ, ὁ γέρων πάτρων τῶν ξυλουργῶν, δὲν θὰ ἦτο ἱκανὸς νὰ ἐπιχειρήσῃ τὴν κατασκευὴν θόλου ὁμοίου πρὸς αὐτόν. Εἶναι ὁμοιος πρὸς τὰς μαγικὰς ζωγραφίας. Καὶ αὐτοὶ οἱ μεγάλοι ἄριστοτέχναι τῆς ζωγραφικῆς, ὡς ὁ Ἰχσάν, ὁ Μεχαζάτ, ὁ Ἀγᾶ-Ριζᾶ-Κουλοῦ καὶ ὁ Ἐρζένκ δὲν θὰ ἡδύ-

1. Χατζῆ Ἰωάννου, Ἀστυγραφία, σ. 101-102. 103. Πρβλ. καὶ σ. 34. Ο. Ταφράλι, *Thessalonique des origines au XIVe siècle*, Paris 1919, σ. 102-108.

2. Βλ. Ταφράλι, *Topographie de Thessalonique*, σ. 189.

3. Χατζῆ Ἰωάννου, ἔ.α., σ. 103.

ναντο νὰ σύρουν μίαν τρίχα τοῦ χρωστήρος των ἐπὶ τοῦ διαχρύσου τούτου φρουρίου. Καὶ μάλιστα πέριξ τῆς αἰθούσης τῶν ὀρχήσεων ὑπάρχουν κομποὶ κίονες τελείας τέχνης, ὁμοία τῆς ὁποίας δὲν εὐρίσκεται εἰς ἄλλο δερβισικὸν μοναστήριον. Τὰ δὲ ἐπὶ τοῦ βωμοῦ καὶ τοῦ ἄμβωνος λεπτοργήματα

Εἰκ. 20. Ἡ πηγὴ τῶν Μεβλεβήδων

αὐτοῦ ἴσως νὰ ὑπάρχουν μόνον ἐπὶ τοῦ βωμοῦ, τοῦ βήματος καὶ τοῦ ἄμβωνος τοῦ εἰς τὰ σύνορα τοῦ Μπούντιν (Budín, δηλαδὴ τῆς Βούδας) φρουρίου μας τοῦ Οὐστουρζόν. Εἶναι ὁ κατάφυτος τεκκὲς τοῦ Μεβλᾶ-Νᾶ, κοσμούμενος ὑπὸ παντὸς εἶδους πολυελαίων. Ἔχει ἑκατοντάδας γυμνοπόδων καὶ ἄσκεπῶν γερόντων (dede), ἐναρέτων καὶ ἄφωσιωμένων εἰς τὰ θεῖα, σοφῶν, πληγωμένων τὴν καρδίαν γερόντων, οἱ ὅποιοι ἀπαγγέλλουν τὸ μεσνεβὶ

καὶ ἀναγινώσκουν τὸ κοράνιον. Ὁ ἅγιος αὐτοῦ σείχης (ἡγούμενος)...ἐφέν-
δης εἶναι μυστικοπαθὴς θεόληπτος, ἀνὴρ ἅγιος καὶ σεβάσμιος.

Ὁ ἱερὸς οὗτος οἶκος ἔχει βακούφια (ἀφιερώματα), ὡς ἐκ τούτου δὲ τὰ
ώραῖα ἀγαθὰ τοῦ συσσιτίου παρέχονται ἄφθονα εἰς ὅλους, γέροντας καὶ
νέους, πλουσίους καὶ πτωχοὺς. Ἀληθῶς λοιπὸν εἶναι διάσημος μονὴ ὁμοία
πρὸς ἐπίγειον παράδεισον»¹. Ἀπὸ τῆς μονῆς τῶν Μεβλεβήδων ἔχουμε μόνο
τὴ φωτογραφία μιᾶς πηγῆς (εἰκ. 20).

Ἐπίσης ἔξω ἀπὸ τὴ Χρυσὴ Πύλη, δηλαδὴ τοῦ Βαρδαρίου, βρισκόταν
στὰ χρόνια τοῦ Εὐσταθίου (12ος αἰ.) ἡ μονὴ τοῦ Ἀγίου Νικολάου².

Στὴν ἴδια θέσση, ὅπου ἔκαμε τὴ στροφή τὸ παλιὸ τράμ τῆς Ἐγνατίας,
γιὰ νὰ κατευθυνθῇ πρὸς τὸν «Κῆπο Πριγκίπων», τὸ «Μπὲς Τσινάρ», ἐκεῖ
ὅπου ὑπῆρχαν τὰ ἀπέναντι ἰσόγεια πρόχειρα καταστήματα, σαμαράδικα,
κοσμηματοπωλεῖα κ.λ., ἡ τοπικὴ προφορικὴ παράδοση διέσωζε τὴν πλη-
ροφορίαν ὅτι βρισκόταν τάφος Τούρκου πασᾶ, ποὺ εἶχε σκοτωθῇ κατὰ τὴν
πολιορκίαν τῆς πόλεως. Ὅταν πρὶν ἀπὸ ἀρκετὰ χρόνια εἶχα πληροφορηθεῖ
τὴν παράδοση καὶ θέλησα νὰ διαπιστώσω ἵχνος τοῦ τάφου, δὲν βρῆκα παρὰ
ἓνα μόνο μαρμάρينو θραῦσμα μὲ ἀσήμαντο γλυπτικὸ διάκοσμο. Ἄν κάτω
ἀπὸ τὴν παράδοση αὕτη κρύβεται κάποιος πυρήνας ἀλήθειας, εἶναι ἀδύνατο
κανεῖς μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα τῆς ἱστορικῆς ἐπιστήμης νὰ τὸ ἐπαληθεύσει.

ΑΠΟΣΤ. Ε. ΒΑΚΑΛΟΠΟΥΛΟΣ

1. Μοσχόπουλου, ἔ.ἀ., ΕΦΒΣ 16 (1940) 346-347.

2. Χατζῆ Ἰωάννου, ἔ.ἀ., σ. 102, 104.

R É S U M É

Apost. E. Vacalopoulos, Recherches historiques en dehors des murailles de Thessalonique.

Tandis que nos connaissances sur l'histoire des monuments byzantins de Thessalonique sont assez riches, nous ne disposons que peu de renseignements se référant aux églises et monastères qui existaient en dehors de cette ville. L'image aussi du milieu naturel nous est inconnu, si nous exceptons la description vivante de Jean Caminiatis au début du Xème siècle. C'est précisément à ce but que mon travail est consacré.

En faisant des recherches hors de la ville pendant beaucoup d'années, à différentes reprises, j'ai découvert à quelques places les traces de certaines agglomérations ainsi que les débris de quelques monastères byzantins. Aussi, j'ai essayé de déterminer à peu près les débuts des grandes catastrophes du milieu pittoresque de Thessalonique qui transformèrent à la fin ses collines boisées en terres steriles et arides. Après avoir étudié attentivement les sources existantes, on arrive à la conclusion que les plus grands dégâts à l'entourage de la ville et à ses monuments sacrés, qui constituaient un second Athos, ont lieu pendant les invasions des Turcs Ottomans (XIVe et XVe siècles).